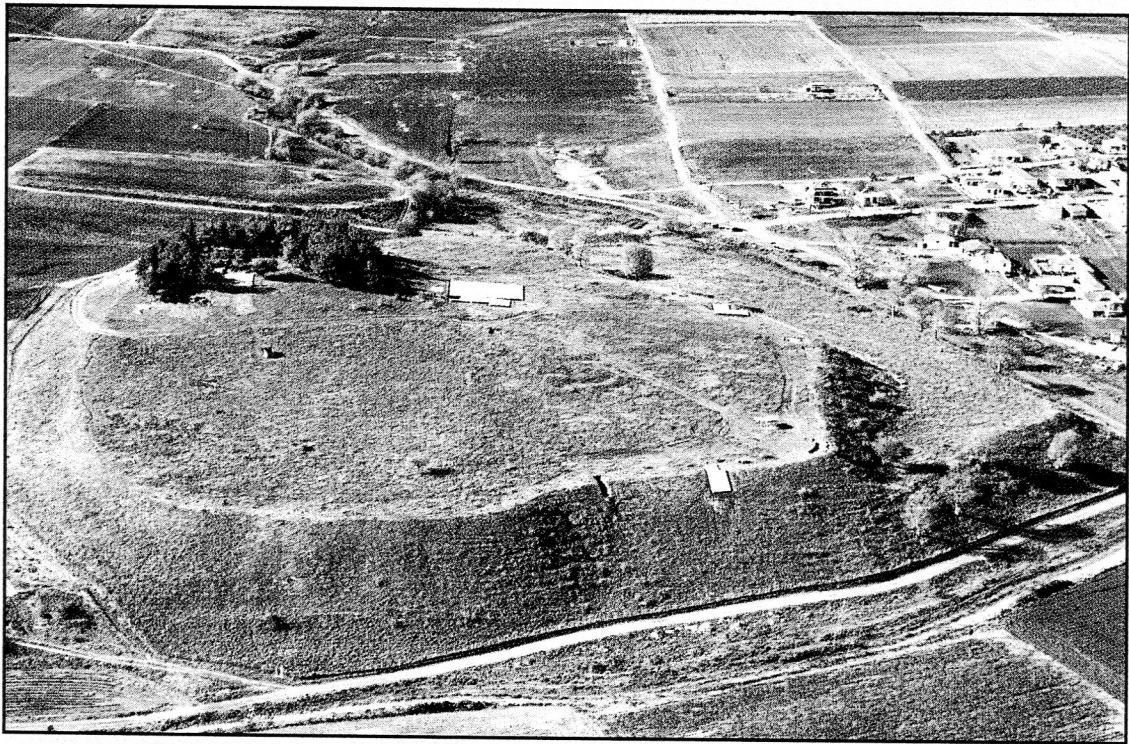

Institute for Balkan Studies

ANCIENT MACEDONIA

SEVENTH INTERNATIONAL SYMPOSIUM

ΑΡΧΑΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

ΕΒΔΟΜΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΜΠΟΣΙΟ

**ANCIENT MACEDONIA
VII**

**MACEDONIA
FROM THE IRON AGE
TO THE DEATH OF PHILIP II**

**PAPERS READ
AT THE SEVENTH INTERNATIONAL SYMPOSIUM
HELD IN THESSALONIKI, OCTOBER 14-18, 2002**

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

280 - INSTITUTE FOR BALKAN STUDIES - 280
THESSALONIKI 2007

**ΑΡΧΑΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ
VII**

**Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΣΙΔΗΡΟΥ
ΕΩΣ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ ΦΙΛΙΠΠΟΥ Β'**

**ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΒΔΟΜΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΜΠΟΣΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, 14-18 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2002**

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΜΕΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

ΑΡΙΘ. ΕΙΣΑΓ. 35996*

280 - ΙΔΡΥΜΑ ΜΕΛΕΤΩΝ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΥ ΤΟΥ ΑΙΜΟΥ - 280
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2007

Ζ' ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΜΠΟΣΙΟ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
Πρόεδρος: Β. Κόντης
Αντιπρόεδρος: Μ. Τιβέριος
Μέλη: Ε. Βουτιράς
Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη
Ι. Μουρέλος
Π. Νίγδελης

Γραμματεία: Δ. Καπλανίδου
Βοηθοί: Α. Μουζακίτη, Σ. Κανόπουλος

ΙΔΡΥΜΑ ΜΕΛΕΤΩΝ
ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΥ ΤΟΥ ΑΙΜΟΥ

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ
Πρόεδρος: Β. Κόντης
Αντιπρόεδρος: Ι. Κολιόπουλος
Μέλη: Α. Αγγελόπουλος
Ε. Βουτιράς
Α. Καραθανάσης
Κ. Κωφός
Χ. Παπαστάθης
Διευθυντής: Ι. Μουρέλος

Επιμέλεια έκδοσης:
Δανάη Καπλανίδου, Ειρήνη Χιώτη

ISBN: 978-960-7387-42-4

© Copyright 2007
by the *Institute for Balkan Studies*, Thessaloniki.
All rights reserved

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ: ΑΘΑΝ. Α. ΑΛΤΙΝΤΖΗ, ΚΑΜΒΟΥΝΙΩΝ 2-4
ΤΗΛ. 2310 221529, ΦΑΞ 2310 242440
546 21 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

VII INTERNATIONAL SYMPOSIUM
ON ACIENT MACEDONIA

ORGANISING COMMITTEE
President: V. Kontis
Vice-president: M. Tiverios
Members: E. Voutiras
M. Lilimbaki-Akamati
I. Mourelou
P. Nigdelis

Secretariat: D. Kaplanidou
Assistants: A. Mouzakiti, S. Kanopoulos

INSTITUTE
FOR BALKAN STUDIES

BOARD OF DIRECTORS
President: V. Kontis
Vice-president: I. Koliopoulos
Members: I. Angelopoulos
E. Voutiras
I. Karathanassis
K. Kofos
Ch. Papastathis
Director: I. Mourelou

Copy Editors:
Danai Kaplanidou, Irini Chioti

DF
261
.M2
DS3
2002
c.1

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ - CONTENTS

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	XI
FOREWORD	XIII
1. Μιγάλης Τιβέριος , ΠΡΩΙΜΟΣ ΕΥΒΟΪΚΟΣ ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ	1-22
2. I. K. Ευδόπουλος , Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΜΑΚΕΔΟΝΕΣ ΣΤΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΟΥ 5ου ΑΙΩΝΑ ΟΨΕΙΣ ΤΟΥ «ΑΛΛΟΥ»; Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΗΡΟΔΟΤΟΥ	23-30
3. Manuela Mari , MACEDONIAN <i>POLEIS</i> AND <i>ETHNĒ</i> IN THE GREEK SANCTUARIES BEFORE THE AGE OF PHILIP II	31-49
4. M. B. Hatzopoulos , PERCEPTION OF THE SELF AND THE OTHER: THE CASE OF MACEDONIA	51-66
5. Bruno Tripodi , AMINTA I, ALESSANDRO I E GLI <i>HYPARCHOI</i> IN ERODOTO	67-85
6. William S. Greenwalt , THE DEVELOPMENT OF A MIDDLE CLASS IN MACEDONIA	87-96
7. Alejandro Noguera Borel , L'ARMÉE MACÉDONIENNE AVANT PHILIPPE II	97-111
8. Αναστασία Χρυσοστόμου - Παύλος Χρυσοστόμου , ΤΑΦΟΙ ΠΟΛΕΜΙΣΤΩΝ ΤΩΝ ΑΡΧΑΪΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΑΠΟ ΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΝΕΚΡΟΠΟΛΗ ΤΟΥ ΑΡΧΟΝΤΙΚΟΥ ΠΕΛΛΑΣ	113-132
9. Στέφη Κόρτη-Κόντη , ΟΙ ΦΡΥΓΕΣ ΤΟΥ ΗΡΟΔΟΤΟΥ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	133-141
10. Louisa D. Loukopoulou - Selene E. Psoma , THE THRACIAN POLICY OF THE TEMENIDS	143-151
11. Totko Stoyanov , PIECES OF METALWORK AS EMBLEMS ON THE AMPHORA STAMPS OF THASOS (TILL 336 B.C.) - INTERPRETATION ISSUES	153-163
12. A. I. Θαβώρης , ΔΥΣΕΤΥΜΟΛΟΓΗΤΕΣ ΙΔΙΩΜΑΤΙΚΕΣ ΛΕΞΕΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΥ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ	165-186

ΔΥΣΕΤΥΜΟΛΟΓΗΤΕΣ ΙΔΙΩΜΑΤΙΚΕΣ ΛΕΞΕΙΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΥ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ

Α. Ι. Θαβώρης

Έχω αρχίσει ήδη από καιρό, όπως είναι γνωστό, την επανεξέταση εκείνων των ιδιωματικών λέξεων της ελληνικής διαλέκτου των αρχαίων Μακεδόνων, των οποίων η ετυμολογία θεωρούνταν ως τώρα ή αβέβαιη ή αμφισβητήσιμη ή ότι είναι άγνωστης αρχής¹.

Πρόκειται ειδικά για ελάχιστες ιδωματικές λέξεις της διαλέκτου, στις οποίες ωστόσο στηρίχτηκαν κατά καιρούς ορισμένοι από τους ξένους επιστήμονες που ασχολήθηκαν με αυτές, για να διατυπώσουν διάφορα αυθαίρετα συμπεράσματα, ένα από τα οποία ήταν και ότι τάχα οι αρχαίοι Μακεδόνες δεν ήταν ελληνική φυλή².

Οι επιστήμονες αυτοί όχι μόνο δεν έλαβαν υπόψη τους τις ιδιωματικές λέξεις της μακεδονικής διαλέκτου, των οποίων τα φωνητικά ιδίως γνωρίσματα επιτρέπουν να αναγνωρίζονται εύκολα ως ελληνικές λέξεις, αλλά ούτε καν έκριναν σκόπιμο να θεωρήσουν, τουλάχιστο μερικές από τις πολύ λίγες υπόλοιπες, των οποίων η ετυμολογική τους διαφάνεια έχει επισκοτισθεί, ότι μπορεί και να είναι δάνεια από τις γλώσσες των γειτονικών, τότε –στην αρχαία εποχή– λαών: Ιλλυριών, Θρακών, Φρυγών, με τους οποίους έρχονταν σε επικοινωνία οι Μακεδόνες.

Από το ένα μέρος έχουμε π.χ. ιδιωματικές λέξεις, όπως: *ἀβροῦτες*, *ἄγχαρμον*, *ἀδή*, *ἀδραία*, *Βερενίκα*, *γάγκαν*, *δώραξ*, *Εὐριδίκα*, *νικάτωρ*, *σαυτωρία* κ.ά., οι οποίες μόνον οὐχί λέγουσιν φωνήν ἀφειῖσαι³ ότι είναι οι ελληνικές: *ὄφρυνες*, (*ἄνω*), *χάρμη*, *αἰθήρ*, *αἰθραία*, *χάρακα(ν)*, *θώραξ*, *Εὐρυδίκη*, *νικήτωρ*, *σωτηρία*. Ακόμα και η ειδική λέξη των Μακεδόνων οπλιτών *σάρισσα* είναι ολοφάνερο ότι σχηματίστηκε κανονικά από το ελληνικό ρήμα *σαρώω* –*ᾶ* (σήμερα *σαρώνω*)⁴ με την κατάληξη –*ισσα* που επιχωρίαζε τότε στους Μακεδόνες⁵ για να δηλώσει προφανώς την ιδιότητα του όπλου εκείνου που «σά-

1. Χατζιδάκης 1896 = Θαβώρης 2000, 94 (πβ. 1992, 198).

2. Kalleris I, 256.

3. Δημοσθ., *Ολυνθ. Α'*, 2.

4. Ανδριώτης, ΕΛ (1983 = 1995) στη λέξη.

5. Θαβώρης 1997, 363· Πβ. Hatzidakis, 1892, 26.

ρωνε» κυριολεκτικά τους εχθρικούς σχηματισμούς. Ο Ησύχιος έχει: *σάρων· το κάλλυντρον* (= σκούπα).

Ο Ο. Hoffmann στο γνωστό βιβλίο του για τους Μακεδόνες⁶, διαπιστώνοντας ότι οι ιδιωματικές λέξεις της διαλέκτου των Μακεδόνων στην πλειοψηφία τους είναι ελληνικές, διατύπωσε συμπερασματικά το ερώτημα: Άραγε ποια στοιχεία πρέπει να χαρακτηρίσουν τη διάλεκτο των Μακεδόνων; Τα βαρβαρικά ή τα ελληνικά; Και στη συνέχεια έδωσε ο ίδιος την απάντηση ότι: ο αριθμός των θεωρουμένων ως βαρβαρικών, ξενικών (*fremdartig*) λέξεων, απέναντι στην πληθώρα εκείνων των ιδιωματικών λέξεων που είναι ολοφάνερα ελληνικές, είναι τόσο μικρός, ώστε να συμπεράνουμε ότι ο ελληνικός χαρακτήρας της διαλέκτου των Μακεδόνων δεν μπορεί να αμφισβητηθεί. Σημείωσε μάλιστα ότι από τις 39 λέξεις που ο G. Meyer θεώρησε ξενικής αρχής αμέσως αμέσως, ήδη με τη δική μου έρευνα, λέγει, δέκα (10) κιόλας από αυτές αποδεικνύεται ότι είναι ελληνικές, χώρια εκείνες που σύμφωνα με φωνητικές ενδείξεις, πρέπει να είναι ελληνικές, αλλά ως τώρα δεν πιστοποιήθηκε η σχέση τους με την ελληνική γλώσσα⁷.

Να προσθέσω εδώ ότι με επιχειρήματα, ανάλογα με εκείνα του Γ. Χατζιδάκη (από το 1896) και του Ο. Hoffmann (1906), υπερασπίστηκε την ελληνικότητα των Μακεδόνων και ο ιστορικός Karl Julius Beloch (1925)⁸. Μια θαυμάσια μετάφραση του σχετικού κεφαλαίου από το έργο του: *Griechische Geschichte* έγινε από την Θ. Φωτεινοπούλου που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Μορφές*⁹.

Έχω τονίσει σε προηγούμενες σχετικές μελέτες ότι κατά τη γρήγορη καθημερινή ομιλία και στους Μακεδόνες οι λέξεις της ελληνικής των γλώσσας υφίσταντο αισθητά, φωνητικές κυρίως, αλλαγές, με αποτέλεσμα να χάνουν την ετυμολογική τους διαφάνεια και να μην αναγνωρίζονται εύκολα πολλές από αυτές ως ελληνικές¹⁰. Αυτό συμβαίνει και σήμερα στα νεοελληνικά ιδιώματα και ασφαλώς θα συνέβαινε και στην αρχαιότητα, όπως και αργότερα, όχι μόνο στη διάλεκτο των Μακεδόνων, αλλά και στις άλλες αρχαίες ελληνικές διαλέκτους. Και το γεγονός αυτό το επεσήμανε ήδη ο Γ. Χατζιδάκης, χαρακτηρίζοντας τις λέξεις που έχαναν την ετυμολογική τους διαφάνεια «αλλόκοτες»¹¹.

Ίσως δεν είναι περιττό να επαναλάβουμε εδώ το πολύ γνωστό πλέον, ότι

6. Hoffmann 1906.

7. Hoffmann 1906, 111.

8. K. J. Beloch, *Griechische Geschichte* 4, 1925, 1-9.

9. *Μορφές*, Β' Περίοδος, έτος Α', 10, Ιούλιος 1947, 287-291.

10. Θαβώρης 1992, 205 και 2000, 95.

11. Χατζιδάκης 1896, 16.

τις ιδιωματικές λέξεις των αρχαίων Μακεδόνων τις κατέγραψαν λεξικογράφοι και γραμματικοί, κυρίως κατά τη μεταγενέστερη εποχή, από τους οποίους σημαντικότερος είναι ο *Αμερίας*, επειδή ο ίδιος ήταν Μακεδόνας ως προς την καταγωγή, έζησε όμως στην Αλεξάνδρεια. Και πρέπει το αρχαίο ιδιωματικό μακεδονικό λεξιλόγιο να άρχισε να καταγράφεται από την εποχή που οι Μακεδόνες με τον Φίλιππο και τον γιο του, τον Μ. Αλέξανδρο, αναδείχτηκαν υπολογίσιμη πλέον δύναμη ανάμεσα στους άλλους Έλληνες. Γνωρίζουμε ακόμα ότι οι άλλοι αυτοί Έλληνες είχαν την εποχή εκείνη τα δικά τους ονόματα, που τους χαρακτήριζαν είτε από τα ονόματα των πόλεων στις οποίες κατοικούσαν, όπως: *Ἀθηναῖοι, Κερκυραῖοι, Κορίνθιοι, Πλαταιεῖς, Σπαρτιάται, Θηβαῖοι* κ.λπ., είτε από τα ονόματα ευρύτερων περιοχών, όπως: *Αἰτωλοί, Ἀκαρνανες, Ἡπειρώτες, Θεσσαλοί, Λακεδαιμόνιοι, Πελοποννήσιοι* κ.λπ.¹² και έτσι και οι Μακεδόνες. Το ιδιωματικό αυτό λεξιλόγιο των Μακεδόνων έπειτα το διέσωσαν με αλλεπάλληλες αντιγραφές λεξικογράφοι και άλλοι συγγραφείς των κατοπινών χρόνων, όπως ο Αθηναίος τον 3ο αι. μ.Χ., ο Ησύχιος έπειτα, τον 5ο αι., ύστερα ο Φώτιος, ο Σουΐδας και άλλοι.

Σε προηγούμενη ανακοίνωσή μου υποστήριξα διεξοδικότερα την άποψη που διατύπωσαν στο παρελθόν ο Ο. Abel και ο Γ. Χατζιδάκης, ότι οι ιδιωματικές μακεδονικές λέξεις που διέσωσαν οι μεταγενέστεροι λεξικογράφοι δεν είναι κατάλοιπα της αρχαίας μακεδονικής ελληνικής διαλέκτου, της κλασικής εποχής, αλλά είναι λέξεις της εποχής της αλεξανδρινής Κοινής, κατά την οποία η ελληνική γλώσσα και ιδιαίτερα η αττική διάλεκτος έπαθε κοσμογονικές αλλαγές στη φωνητική και τη μορφολογία¹³. Επομένως οι λέξεις αυτές ανήκουν στην ελληνική διάλεκτο των Μακεδόνων, όπως αυτή διαμορφώθηκε την εποχή της αλεξανδρινής Κοινής.

Στο μεταξύ έχω διαπιστώσει ότι τα δύο γνωστά φωνητικά γνωρίσματα των σημερινών βορείων νεοελληνικών ιδιωμάτων: τροπή ατόνων *e* (*ε, αι*) σε *i* και *o* (*ο, ω*) σε *ου* και αποβολή ατόνων *i* (*ι, η, υ, ει, οι*) και *u* (*ου*) είχαν αρχίσει να εμφανίζονται στις βόρειες αρχαίες διαλέκτους, Θεσσαλική κυρίως, ήδη από τον 3ο αι. π.Χ.¹⁴. Έχοντας αυτό υπόψη πίστεψα ότι τα γνωρίσματα αυτά πρέπει να είχαν αρχίσει να ισχύουν και στη μεταγενέστερη ελληνική διάλεκτο των Μακεδόνων, γι' αυτό και αποφάσισα να επαναξετάσω τις προβληματικές ιδιωματικές μακεδονικές λέξεις από την άποψη αυτή. Η επανεξέταση έφερε πράγματι αποτελέσματα. Ήδη ένα επίθετο της θεάς Άρτεμης, το *Βλουρεῖτις* διαπίστωση ότι είναι η ελληνική λέξη: *φιλωρεῖτις*, θηλ. του επιθ.

12. Θαβώρης 1993 (1989), 1478.

13. Θαβώρης 1999 (1996).

14. Θαβώρης, 1980, 421, κ.εξ.

φιλωρείτης, = αυτή που αγαπάει να περπατά στα βουνά (ή φιλοῦσα τὰ ὄρη). Το αρσενικό *φιλωρείτης* αναφέρεται μόνο μια φορά και αποδίδεται στον θεό Πάνα. Ακολούθησαν έπειτα και άλλες ετυμολογίες, όπως: *δρηές, δίρηγες* (= οι στρουθοί, τα σπουργίτια), από το: *δειρά (δέρη)*¹⁵, *έστερικάς (κύννας)* = *σιταρ-ικάς* (από *σίτος* = τροφή, επομένως τα οικόσιτα σκυλιά), ως λέξη της *πατρῶας φωνής*, κατά τον Στέφανο τον Βυζάντιο¹⁶. Στις παραπάνω λέξεις αποβλήθηκαν άτονα *i* και *ou* στην καθημερινή ομιλία των Μακεδόνων της ελληνιστικής εποχής, όπως γίνεται και σήμερα στα βόρεια νεοελληνικά ιδιώματα (σκυλί - σκ'λί, βουνό - β'νό κ.λπ.). Παρουσιάζονται επίσης στις ιδιωματικές αυτές λέξεις και άλλα διαλεκτικά γνωρίσματα, ανάμεσα στα οποία φυσικά και η γνωστή ως μεταβολή των φθόγγων *φ, χ, θ*, σε *β, γ, δ*, με τη σημεινή εξακολουθητική προφορά, ως γνώρισμα της αρχαίας μακεδονικής διαλέκτου¹⁷.

Ας δούμε όμως τώρα μερικές ακόμα περιπτώσεις προβληματικών και δυσετυμολόγητων λέξεων, από τις ελάχιστες που υπάρχουν, της αρχαίας μακεδονικής διαλέκτου.

1. *άλόγει· σπεισον, Μακεδόνες και άβλόη· σπένδε, Μακεδόνες*

Πρόκειται για δύο λήμματα του Ησυχίου, όπου οι ιδιωματικές λέξεις: *άλόγει* και *άβλόη* ερμηνεύονται με δύο προστακτικές του ρήματος της αρχαίας Ελληνικής: *σπένδω*¹⁸: με τον αόριστο *σπεισον* η ιδιωματική λέξη *άλόγει* και με τον ενεστώτα *σπένδε* η ιδιωματική λέξη *άβλόη*. Οι δύο αυτές λέξεις δεν αναγνωρίζονται εύκολα ότι είναι ελληνικής αρχής, επειδή, ως ιδιωματικές, έχουν υποστεί φωνητικές μεταβολές στον γρήγορο καθημερινό λόγο των αρχαίων Μακεδόνων και επομένως έχασαν την ετυμολογική τους διαφάνεια, όπως και άλλες όμοιες των οποίων την ετυμολογία, όπως είπα, ερεύνησα και δημοσίευσα στο παρελθόν¹⁹.

Ο εκδότης του Ησυχίου Κ. Latte θεώρησε, πολύ σωστά, τα δύο αυτά λήμματα «διτογραφία», γι' αυτό και παραθέτει το πρώτο λήμμα: *άλόγει· σπεισον* μέσα σε αγκύλες²⁰, ενώ ο προηγούμενος εκδότης Μ. Schmidt διόρθωσε τη λέξη *άλόγει* σε *άβλόπει* για να αποκατασταθεί η αλφαβητική σειρά, επειδή προηγείται το λήμμα: *άβλοπές· άβλαβές· Κρητες*, μολονότι και έτσι η απο-

κατάσταση δεν ήταν απόλυτη, καθώς ακολουθεί το λήμμα: *άβλόη· σπένδε*. Είναι φανερό πάντως ότι οι δύο λέξεις *άλόγει* και *άβλόη* είναι τύποι της ίδιας λέξεως, αφού ερμηνεύονται με το ίδιο ρήμα της αρχαίας Ελληνικής, το *σπένδω*.

Για τις δύο αυτές ιδιωματικές λέξεις προτάθηκαν ως τώρα μερικές ετυμολογίες, από τις οποίες ως σοβαρότερη θεωρήθηκε αυτή του Ο. Hoffmann²¹ και γι' αυτό υιοθετήθηκε και από άλλους²². Η ετυμολογία του Hoffmann είναι η ακόλουθη: οι λέξεις *άλόγει* και *άβλόη* προέρχονται, λέγει, από την προστακτική του ρήματος της αρχαίας Ελληνικής *άποβλύζω*, το οποίο παραδίδεται και με τον τύπο: *άποβλύω* (Ορφικά, Αργοναυτ. 1067)²³. Το θέμα *άπό-βλυ-*, τονίζει, ανταποκρίνεται φθόγγο προς φθόγγο (Laut für Laut) με το *άβλο* της μακεδονικής λέξεως *άβλόη*.

Στην ερμηνεία αυτή οδηγήθηκε από τον στίχο Ι, 491 της Ιλιάδας, όπου το *άποβλύζω* προσδιορίζει το ουσιαστικό *οίνος*. Εκεί ο Φοίνιξ λέγει στον Αχιλλέα ότι, όταν ήταν μικρό παιδί του έδινε να πει κρασί και ότι: *Πολλάκι μοι κατέδευσας επί στήθεσσι χιτώνα οίνου άποβλύζων* (πολλές φορές μου κατέβρεχες τον χιτώνα πάνω στο μέρος του στήθους ξερνώντας κρασί).

Προσθέτει έπειτα ο Hoffmann ότι και το απλό ρήμα *βλύζω* αναφέρεται σε δύο χωρία των μεταγενέστερων χρόνων να συνοδεύει τα ουσιαστικά: *μέθυ (ήδύ μέθυ βλύζων*, Παλατ. Ανθολ. VII, 27) και *νάμα (= τρεχούμενο νερό) (ίνα μοί τροχόεσσα κύλιξ βλύσσειε άενάω νάματι*, Παλατ. Ανθολ. IX, 58), όπου η σημασία είναι: *αναβλύζω, ξεχειλίζω, «αναπηδώ» (επί υγρών)*²⁴.

Στη συνέχεια σημειώνει τις φωνητικές αλλαγές που κατά τη γνώμη του έχει υποστεί η προστακτική *άπόβλυε* για να προέλθει η λέξη *άβλόη*, αλλά, όπως θα δούμε, οι φωνητικές αυτές αλλαγές που προτείνει δεν βασίζονται σε αποδεικτικά στοιχεία. Ας τις δούμε:

Ο Hoffmann περιγράφει τη διαδικασία αυτή ως εξής: από το *άπόβλυε* προήλθε, λέγει, ο τύπος **άπ-βλυε*, με αποκοπή της προθέσεως *άπό*. Έστερα το *π* αφομοιώθηκε από το επόμενο *β*, οπότε προήλθε ο τύπος **άββλυε*, όπως κατά την αποκοπή, λέγει, της προθέσεως *κατά* η προστακτική: *κατάβαλε* έγινε στην αιολική διάλεκτο: *κάββαλε* (Αλκαίος 34) και το *κατέβαλεν κάββαλεν* (Ιλιάδ. Ε 343, Ι 206 και Ψ 683 όπου: *παρακάββαλεν*). Για την απλοποίηση των δύο *ββ* σε ένα *β* παραπέμπει στο λήμμα: *κάβασι· κατάβηθι* του Ησυχίου και στον τύπο: *καβαίνων* (Αλκμάν, 20).

Η διαδικασία όμως αυτή απορρίπτεται για τους ακόλουθους λόγους: και

21. Hoffmann 1906, 99.

22. Kalleris I, 76-77.

23. *LSJ* και στις λέξεις: *άποβλύζω* και *άποβλύω*.

24. *LS* - Μόσχου - Κωνσταντινίδου, στη λέξη: *βλύζω*.

15. Θαβώρης 1992.

16. Θαβώρης 1998.

17. Θαβώρης 2000, 99.

18. *LSJ*, στη λέξη.

19. Βλ. σημ. 9, 12, 13 και 14.

20. Hesychius, έκδ. Latte.

πρώτα πρώτα αποκοπή της προθέσεως από δεν μαρτυρείται στην αρχαία ελληνική. Μοναδικό παράδειγμα είναι ο ποιητικός τύπος *ἀππέμψει* (= αποπέμψει στο Ο 83 της Οδύσσειας). Ο Hoffmann για να τη δικαιολογήσει καταφεύγει στο λήμμα *ἄσπιλος· χείμαρρος, ὑπὸ Μακεδόνων* του Ησυχίου. Του λήμματος αυτού την ιδιωματική λέξη *ἄσπιλος* την ετυμολογεί σε άλλη σελίδα της μελέτης του²⁵ από ένα αμάρτυρο όνομα: **ἀπόσπιλος* υποστηρίζοντας και εδώ ότι έχουμε αποκοπή της προθέσεως από απ' όπου, λέγει, προήλθε ο τύπος **ἄπ'σπιλος*. Ὑστερα δέχεται αποβολή του πρώτου π που παρατηρείται σε άλλες λέξεις, όταν αυτό βρίσκεται πριν από σ και ακολουθεί πάλι όμοιο σύμφωνο π. Πβ. λέγει: *δίκ'σ-νος - δίσκος, βλάπ' - σφημος - βλάσφημος*. Για να υποστηρίξει όμως εδώ την αποκοπή της από σε απ-, και μη βρίσκοντας άλλη σχετική μαρτυρία, παραπέμπει αντιστρόφως στο *ἀπόβλυε - *ἄπ'βλυε*. Φυσικά είναι φανερό ότι η αποκοπή της από δεν είναι δυνατό να αποδειχτεί διαδοχικά με δύο αμάρτυρες λέξεις, παραπέμποντας για τη μια υποθετική σε μια άλλη και αντιστρόφως.

Ἐστω όμως ότι το μοναδικό ποιητικό παράδειγμα *ἀππέμψει* που είδαμε, αφήνει μια πιθανότητα. Υπάρχουν όμως και άλλοι λόγοι για τους οποίους η ετυμολογία αυτή δεν ευσταθεί (για την ιδιωματική λέξη *ἄσπιλος* των Μακεδόνων θα μιλήσουμε εδώ στη συνέχεια). Οι λόγοι αυτοί είναι οι εξής: η μεταβολή της συλλαβής *βλυ-* (προφ. *βλου-*) του *ἀπο-βλύ-ω* σε *βλο-* στο *ἄ-βλόη*. Πρόκειται λέγει για γραφική απόδοση από τον Ησυχίο του υ (= ου) με ο, παραπέμποντας σε άλλη πάλι σελίδα της εργασίας του²⁶, όπου, εκτός από το *ἄβλόη* αναφέρει τις ιδιωματικές μακεδονικές λέξεις του Ησυχίου: *γόδα και γόταν*. Αλλά η ετυμολογία των δύο αυτών λέξεων είναι προβληματική.

Υπάρχει τέλος και το πρόβλημα του τονισμού, διότι από τον υποθετικό τύπο: **ἄπ'βλυε* έπρεπε να προέλθουν τύποι: *ἄ(β)λογε* και *ἄβλοε*.

Στη συνέχεια ο Hoffmann προσπάθησε να εξηγήσει την προέλευση του τελικού -η του τύπου: *ἄβλό-η*, χωρίς να κάνει λόγο για το τελικό -ει του τύπου *ἄλόγ-ει*. Το -η, λέγει, προήλθε από έναν άλλο τύπο του *ἀποβλύζω*, τον *ἀποβλυέω*, από όπου στην προστακτική *ἀποβλύεε* προήλθε, με συναίρεση των δύο -εε, το -η. Πρόκειται φυσικά και πάλι για υπόθεση που δεν αποδεικνύεται. Διορθώνει πάντως τελικά τον τύπο *ἄλόγει* σε *ἄβλογει*, ως οφθαλμοφανή παραλλαγή (Nebenform) του *ἄβλόη*, σύμφωνα με την αλφαβητική σειρά, του καταφεύγει όμως ότι με την περισπωμένη στο τελικό -ει το ρήμα δεν είναι προστακτική, αλλά γ' πρόσωπο ενικού του ενεστώτα ενός ρήματος **ἄβλογέω*.

Για την παρουσία τέλος του γ στο *ἄβλόγει* πιστεύει ότι αυτό είναι από-

δοση από τον Ησυχίο του *φ* (δίγαμμα), όπως στην ιδιωματική μακεδονική λέξη: *καλαρρυ-γ-αί* (= *καλαρρυφαί*) ή στη λέξη: *ἄβρου-τ-εσ* (= *ὄφρου-φ-εσ*), όπου το *φ* αποδίδεται με το *τ*.

Ὑστερα από όλα αυτά είναι φανερό, νομίζω, ότι οι πολλαπλές αυτές, αστήρικτες και αναπόδεικτες φωνητικές αλλαγές δεν μπορούν να πείσουν για μια τέτοια ετυμολογία.

Να προσθέσουμε ακόμα ότι και η σημασία των ρημάτων: *ἀποβλύζω* (ή *ἀποβλύω*) και από το ένα μέρος και: *σπένδω* από το άλλο δεν συμπίπτουν.

Το *ἀποβλύζω* στη φράση: *οἴνου ἀποβλύζαν* του ομηρικού στίχου σημαίνει: βιάζω από το στόμα μου, ξερνώ κρασί. Ἐχουμε επομένως μια κίνηση υγρού από μέσα προς τα έξω, όπως το *ἀναβλύζω* και *βλύζω* που σημαίνουν: πηδών προς τα πάνω (επί υγρών). Αντίθετα το *σπένδω* σημαίνει: χύνω κάτω (στη γη, στο βωμό κλπ.) κρασί από ποτήρι «δέπας», π.χ. Οδυσσ. γ 40: *οἶνον ἔχευε χρυσείῳ δέπαϊ*, ως προσφορά στους θεούς²⁷.

Γενικά όλες αυτές τις δυσκολίες φαίνεται ότι αντιλήφθηκε και ο Enzo Degani ο οποίος δέχεται με επιφύλαξη την ετυμολογία του Hoffmann σημειώνοντας: *vix recte*²⁸.

Ο Kalleris²⁹ απορρίπτει από την αρχή την ετυμολογία αυτή, καθώς παραθέτει συνοπτικά τα δύο λήμματα του Ησυχίου σε ένα, με τη διόρθωση που έκανε ο Schmidt ως *ἄβλοπ-* και στους δύο ιδιωματικούς τύπους: *ἄβλόπ(ει)? σπένδε, σπείσον, Μακεδόνες*.

Το *ἄβλόπ(ει)?* το ανάγει σε ένα ρήμα **ἄβλοπέω*, και το σχετίζει με τη λέξη *ἄβλοπές* του λήμματος που προηγείται: *ἄβλοπές· ἄβλαβές, Κρητες* και με το ουσ. *ἄβλοπία* που μαρτυρείται σε αρχαία επιγραφή. Και επειδή στον Ησυχίο έχουμε, σύμφωνα με τον K. Latte *ἄβλάβεια* (αντί *ἄβλαβὰ* και *ἄβλαλαία*): *συγγραφή, ομολογία* (ο Latte παραθέτει το λήμμα αυτό μετά το: *ἄ βάλε!*), τότε το *ἄβλοπές* των Κρητών είναι λέγει τύπος *ἄβλαβές* και επομένως *ἄβλοπέω* = *ἄβλαβέω*, μολονότι είναι αμάρτυρο. Στηριγμένος έπειτα σε δύο χωρία του Θουκυδίδη όπου οι σπονδές με τη σημασία: *συμμαχίες, «ομολογίες»*, χαρακτηρίζονται *ἄβλαβείς: σπονδάς... ἀδόλους και ἄβλαβείς* (Θουκυδ. V, 18 και V, 47) δίνει στην προστακτική *ἄβλόπει* τη σημασία: *μη βλάπτεις, άρα: κάνε σπονδές, συμμαχία*. Στους αρχαίους Έλληνες όμως τη σημασία αυτή δεν έχει το *σπένδω*, αλλά το μέσο: *σπένδομαι*.

Άλλο τρωτό σημείο για μια τέτοια ετυμολογία είναι ότι από τον τύπο *ἄβλόπει* δεν είναι δυνατό να προέλθει ο τύπος *ἄβλόη*, αφού η αποβολή π

27. LSI, και LS - Μόσχου - Κωνσταντινίδου, στη λ. *σπένδω*.

28. Degani, 9.

29. Kalleris I, 76.

25. Hoffmann, 39.

26. Hoffmann, 16.

ανάμεσα σε φωνήεντα δεν γίνεται στην ελληνική γλώσσα.

Γενικότερα ο Kalleris διορθώνει όλες τις λέξεις του λήμματος, όπως ομολογεί και ο ίδιος³⁰ *ἀβλό(πει)· σπένδου, ἀβλό(πησον) σπείσαι, και αναφέρει και το λήμμα του Σουίδα: σπένδομαι / θύομαι παρά την σπονδήν και τὸ φιλιούσθαι.*

Όσο όμως και αν είναι γνωστή η κακή παράδοση των λημμάτων του λεξικού του Ησύχιου: παραφθορές, παραναγνώσεις κατά την αντιγραφή από παλαιότερα λεξικά, παρανοήσεις κ.λπ., η ετυμολογία αυτή, με τόσες διορθώσεις και αδικαιολόγητες φωνητικές μεταβολές, νομίζω ότι δεν ικανοποιεί, γι' αυτό και αναζητήσα μια άλλη. Πρόκειται για την εξής:

Υπάρχει στη συνέχεια στον Ησύχιο το λήμμα: *ἀβοαί· εὐχαί*. Νομίζω ότι στη λέξη *ἀβοαί* κρύβεται ως ιδιωματική η λέξη **εὐλογαί* ως παραλλαγή της λέξεως: *εὐλογία* και ανταποκρίνεται σημασιολογικά στο ερμηνευμα: *εὐχαί*. Η λέξη *εὐλογία* είχε πάρει ήδη στη μεταγενέστερη εποχή και τη σημασία: δωρεά, δώρο, προσφορά, συνήθως ἄρτου και οἴνου στους θεούς που συνοδεύονταν με ευχές, π.χ. Παλ. Διαθ., *Γένεσις* ΔΓ' 10-11: *δέξαι τὸ δῶρον μου, δέξαι τὰς εὐλογίας μου, τὰς προσφερομένας εἰς σέ³¹* και κυρίως: *Βασιλειῶν Α'*, κεφ. ΚΕ' 18-27: *...καὶ ἔσπευσεν Ἀβιγαία καὶ ἔλαβε διακοσίους ἄρτους και δύο ἀγγεῖα οἴνου... καὶ εἶδεν Ἀβιγαία τὸν Δαυὶδ... καὶ εἶπεν,... Καὶ νῦν λαβὲ τὴν εὐλογίαν ταύτην, ἦν ἐνήνοχεν ἡ δούλη σου. Επίσης: Βασιλειῶν Δ', κεφ. Ε', 14-17: *καὶ κατέβη Ναΐμάν και ἐβαπτίσαστο ἐν τῷ Ἰορδάνῃ... καὶ ἐπέστρεψε πρὸς Ἐλισαίε... καὶ εἶπεν Ἰδοῦ... καὶ νῦν λαβὲ τὴν εὐλογίαν παρά τοῦ δούλου σου... καὶ εἶπε Ναΐμάν, και εἰ μὴ, δοθήτω δὴ τῷ δούλῳ σου γόμος ζεῦγος ἡμιόνων ὅτι οὐ ποιήσει ἔτι ὁ δούλος σου ὀλοκαύτωμα και θυσίασμα θεοῖς ἑτέροις. Δευτερόνομ. ΚΗ' 8: ἀποστεῖλαι Κύριος ἐπὶ σέ τὴν εὐλογίαν ἐν τοῖς ταμείοις σου. Κατά τη μεσαιωνική εποχή το ρήμα *εὐλογῶ* σημαίνει, όπως και σήμερα, εκτός από: λέγω καλά λόγια και: δίνω ευχή, και το ουσ. *εὐλογία* επίσης όπως και σήμερα: προσφορά ἄρτου στο τέλος της θείας λειτουργίας, αντίδωρο, αλλά και: συμβολική κίνηση του ιερέως δηλούσα ευχήν. Δήλωνε επίσης και: προσφορά οἴνου, π.χ. Προδρ. ΙΙΙ, 124: *καυκὶν κρασὶν οὐ δίδουν με, τὸ λέγουν εὐλογίαν.***

Από το άλλο μέρος η σημασία του αρχ. ρήματος *σπένδω*, με την οποία ερμηνεύονται στο λήμμα του Ησύχιου οι ιδιωματικές λέξεις *ἀλόγει* και *ἀβλόη* είναι, όπως είδαμε: προσφέρω οἶνον στους θεούς, χύνω κάτω (στη γη, στο βωμό κ.λπ.) με ένα ποτήρι (δέπας) κρασί, κατά τη διάρκεια θρησκευτικής τελετής. Ο Ησύχιος π.χ. αναφέρει: *σπείσαι· ἐκχύσαι, προσενέγκαι, θύσαι θεῶ.*

30. Kalleris I, 77 σημ 6.

31. LS - Μόσχου - Κωνσταντινίδου, στη λέξη: *εὐλογία*.

Η λέξη *σπονδή* καταχωρείται και σε νεοελληνικά Λεξικά, όπως *Ιδρύματος Τριανταφυλλίδη, Μπαμπινιώτη κ.λπ.* με τη σημασία: *ιερή επίσημη τελετή των αρχαίων Ελλήνων κατά την οποία ἔχυναν κρασί κ.λπ., αλλά και: οινοποίηση, κρασοκατάλυξη, σε λόγιες εκφράσεις, όπως: προσφέρω σπονδή στον Βάκχο.*

Αξιοσημείωτο είναι ότι ο Ησύχιος σημειώνει, εκτός από: *σπονδή· ὁ ἐπιχεόμενος ταῖς θυσίαις οἶνος, και: σπονδαί· εὐχαί, συνθήκαι*. Το τελευταίο αυτό λήμμα είναι και η επιβεβαίωση της ετυμολογίας που προτείνω.

Πράγματι η προσφορά αυτή του οίνου στους θεούς συνοδεύονταν και με ευχές στους αρχαίους Έλληνες, όπως επιβεβαιώνει και το ακόλουθο χωρίο του Ομήρου (Οδυσσ. γ 43 κ.εξ.):

*εὐχεο νῦν, ὦ ξεῖνε, Ποσειδάωνι ἄνακτι
τοῦ γάρ και δαίτης ἠντήσατε δεῦρο μολόντες·
αὐτὰρ ἐπὴν σπείσης τέ και εὐξαιε, ἦ θέμις ἐστί
δὸς και τούτῳ ἔπειτα δέπας μελιηδέος οἴνου
σπείσαι, ἐπεὶ και τούτον οἶομαι ἀθανάτοισιν / εὐχεσθαι...
Ὡς εἰπὼν ἐν χειρὶ τίθει δέπας ἡδέος οἴνου /...
αὐτίκα δ' εὐχετο πολλὰ Ποσειδάωνι ἄνακτι³².*

Μετά τη διαπίστωση αυτή νομίζω ότι οι δύο ιδιωματικές μακεδονικές λέξεις *ἀλόγει* (*ἀβλόγει*) και *ἀβλόη* είναι απόδοση στην ελληνική διάλεκτο των Μακεδόνων της προστακτικής: *εὐλόγει* του ρήματος *εὐλογῶ* με τη σημασία: διατυπώνω ευχές. Επομένως *εὐλόγει* = ευχήσου κάνοντας σπονδή, σπένδε.

Η ετυμολογία αυτή δεν παρουσιάζει ούτε φωνητικά ούτε σημασιολογικά προβλήματα.

α) Η λ. *ἀλόγει*, ως παραλλαγή της λέξεως *ἀβλόη* δικαιολογείται κυρίως ως κακή αντιγραφή, συνηθισμένη σε λήμματα του Ησύχιου. Η διόρθωση του Hoffmann δεν είναι παράλογη, αλλά δεν είναι απίθανο να προφέρθηκε στο ιδίωμα το βλ ως λ, όπως στα Ποντιακά το *βλέπω* έγινε *ἐλέπω* και *λέπω*, αλλά και σε πολλά άλλα νεοελληνικά ιδιώματα³³.

β) Η προφορά της διφθόγγου *ευ* ως *εβ*, όπως και της *αυ* ως *αβ*, είναι γνωστό ότι παρουσιάζεται στην ελληνική γλώσσα ήδη από τον 2ο αι. π.Χ. καθώς πιστοποιείται από τη γραφή σε πάπυρο: *ῥαῦδους* αντί *ῥάβδους*³⁴.

γ) Η τροπή του αρχικού άτονου *ε* σε *α* είναι επίσης φαινόμενο της

32. Πβ. Ξενοφ., *Κυρ. Αν.* 4, 12-13: *εὐθύς οὖν ὁ Ξενοφῶν αὐτὸς τε ἔσπενδε και τοῖς νεανίσκοις ἐγγεῖν ἐκέλευε και εὐχεσθαι τοῖς φήνασι θεοῖς τὰ τε ὄνειρατα και τὸν πόρον και τὰ λοιπὰ ἀγαθὰ ἐπιτελέσαι.*, Οδύσσ. γ 394: *τοῦ ὁ γέρον κρητῆρα κεράσαστο, πολλὰ δ' Ἀθήνη εὐχετ' ἀποσπένδων, κοῦρη Διὸς αἰγίόχοιο.* Να σημειώσω ότι την ίδια συνήθεια είχαν και οι Πέρσες, κατά τον Ηρόδοτο: 7, 54.

33. ΙΑ. στη λέξη *βλέπω*: Παπαδόπουλος 1958, τομ. Α' 295· Οικονομίδης 1958, 316.

34. Maysen-Schmoll, I § 17, σ. 92· Θαβώρης 2000, 98.

μεταγενέστερης Ελληνικής, π.χ. ήδη στη Μακεδονική: *ἀδή = αἰθήρ, ἀδραία = αἰθραία (αἰθρία)*. Πβ. *ἀργαλεῖον = ἐργαλεῖον*, απ' όπου *ἀργαλειός*³⁵.

δ) Στον τύπο *ἀβλόη* έχουμε την αποβολή του γ ανάμεσα σε φωνήεντα. Το φαινόμενο αυτό παρουσιάζεται ήδη επίσης στη μεταγενέστερη Ελληνική, όταν το γ είχε γίνει εξακολουθητικό στην προφορά, όπως και σήμερα³⁶, π.χ. *αρχοντολόι, μοιρολόι, ρολόι, λέει κ.λπ.*³⁷. Σε ιδιώματα: *αγώι* (= αγώγι), *βλουητή* (ευλογητή), *βλουητός* (= *ευλογητός* στη φράση: *βάζου βλουητόν* = κάνω αρχή), *βλουία* (= ευλογία) *βλουιουκουμένους* (Ήπειρος) *βλουία, βλουημένους* (ευλογία, ευλογημένος, Καταφύγι Πιερίας)³⁸ κ.ά.

ε) Στον ίδιο τύπο *ἀβλόη* το τελικό -η αντί του -ει της προστακτικής, είναι συνηθισμένο φαινόμενο στον Ησύχιο, όπου το -η και το -ει εναλλάσσονται, π.χ. *δηράδες· βουνοί, -δειράδας ἔξοχάς, κορυφάς-, ἦθε· μακάρι, ὄφελον· εἶθε ὄφελον μακάρι κ.λπ.* Πρόκειται για ορθογραφική εναλλαγή η οποία παρουσιάζεται στην ελληνική γραπτή γλώσσα ήδη από τον 3ο αι. π.Χ. σε παπύρους, π.χ. *τὰ ἑαυτῶν κτήνη βοϊκά, εἰς τὰ λοιπὰ μέρει*³⁹.

2. ἀκρουνοί· ὄροι, ὑπό Μακεδόνων

Όσοι ασχολήθηκαν ως τώρα με το λήμμα αυτό του Ησυχίου δέχονται ότι το ερμηνεύμα: *ὄροι* είναι: οι *ὄροι*, τα *ὄρια*, τα *σύνορα* ενός κτήματος (χωραφίου, οικοπέδου, οικίας κ.λπ.) στο οποίο τοποθετούσαν μπιγμένα στη γη ειδικά σημάδια, καμωμένα από πέτρα κυρίως ή μάγμαρο. Στον ίδιο τον Ησύχιο αναφέρεται το λήμμα: *ὄρος· νόμος ἢ θεσμός ἢ στήλη καταπεπηγυῖα ἐπὶ χωρίῳ ἢ οἰκίᾳ*. Πβ. και Ηρόδοτο 7, 30-31⁴⁰.

Ο Hoffmann⁴¹ γράφει ότι *ὄροι* είναι τα *σύνορα* μεταξύ αγροκτημάτων

35. LSI, στη λέξη *ἀργαλεῖον* (later form for *ἐργαλεῖον*): Ανδριώτης, ΕΛ, στη λέξη *ἀργαλειός*. Ενδιαφέροντα είναι αυτά που έγραψε ο Γ. Χατζιδάκης για το θέμα αυτό: *Το ἀθάλη = αἰθάλη δὲν δύναται νὰ δικαιολογήσω, μένει λοιπὸν ἀνεξηγήτην τὸ φαινόμενον τοῦτο ὅπως καὶ ἄλλα, π.χ. ἀγγίξω - ἐγγίξω, ἀχινός = ἐχίνος κτλ., ἐν οἷς τὸ α κεῖται ἀντὶ τοῦ ε, διὰ τὸν λόγον ὅτι μέχρι τοῦδε δὲν ἐξευρέθη ἡ ἀλήθεια, ἦν ὅμως ἄλλος τις τῶν μετὰ ταῦτα θὰ ἐξεύρη· πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει καὶ ὁ ζητῶν εὕρισκει· διότι δὲν πρέπει νὰ ὑπολαμβάνωμεν ὅτι ἂν ἡμεῖς μὴ δυνάμεθα νὰ ἐνοήσωμεν τι δὲν θὰ δυνηθῶσιν αὐτὸ οὐδ' οἱ μεθ' ἡμᾶς (τοῦτο δὰ εἶνε πάρα πολὺ!) ἀρκεῖ μόνον εἰλικρινῶς νὰ δείξωμεν αὐτοῖς ὅτι εὔρομεν μὲν τινα, ἀγνοοῦνται δὲ ἄλλα. [Γ. Χατζιδάκης, «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νέας ἐλληνικῆς γλώσσης», Ἀθήναιον 10 (1881) 8].*

36. Dieterich, 1898, 86.

37. Ανδριώτης ΕΛ, στις λέξεις.

38. ΙΛ, στις λέξεις, Γεωργίου, 1962, 36· Μπόγκας 1964, 79· Κρήτος 1984, 87.

39. Maysen-Schmoll, 1970: εἰ statt η §7, 3, σελ. 49 και: η > statt εἰ.

40. Ηρόδοτος 7, 30-31: *ὁ στρατὸς ὀρωμένους ἐπὶ τοῖς οὖρους τῶν Φρυγῶν καὶ Λυδῶν ἀπίκετο ἐς Κύδραρα πόλιν, ἐνθα στήλη καταπεπηγυῖα, σταθεῖσα δὲ ἐπὶ Κροίσου καταμηνύει δὴ ἀρχαίων τῶν οὖρους.*

41. Hoffmann, 74.

δύο μακεδονικών κοινοτήτων. Ήταν, λέγει, σημάδια που εξείχαν πάνω από την επιφάνεια των αγρών. Για τη λέξη *ἀκρουνοί*, ως ιδιωματική της μακεδονικής διαλέκτου, σημειώνει: *ἀκρωνο-* από *ἀκρουνο-* και ότι σχηματίστηκε από το αρχ. επίθ. *ἄκρος* (γράφει *ἄκρός!*). Προσθέτει έπειτα ότι το ίδιο επίθημα -ωνο, αλλά συντομευμένο ως -ων, που στη μακεδονική διάλεκτο όπως και στη Θεσσαλική, τράπηκε σε -ουν, υπάρχει και στην ιδιωματική επίσης λέξη *ἀκροῦν* του αμέσως προηγούμενου λήμματος: *ἀκροῦν ὄρους κορυφή ἢ ὄρος*. Την τελευταία λέξη του λήμματος αυτού: *ὄρος* τη διορθώνει σε *ὄρος* (με δασεία) = ὄριο σύνορο και συμπεραίνει ότι κατά πάσα πιθανότητα πρέπει να θεωρηθεί στο λήμμα αυτό η λέξη *ἀκροῦν* ως μακεδονική. Σε υποσημείωση έπειτα γράφει ότι, παρόλο που *ὄρος* και *ὄρος* εύκολα μπορούν να συγχέονται, ωστόσο θα ήταν βιαστικό να θεωρήσουμε το *ἀκρουνοί* του λήμματος που είδαμε, ως πληθυντικό ενός δυσεξηγήτου ονόματος: *ἄκρονος· ὄρος* (βουνοῦ)⁴². Αυτά ο Hoffmann.

Ο Kalleris⁴³ ανάγει και αυτός τη λέξη *ἀκρουνοί* στον τύπο *ἀκρωνοί*, θεωρώντας τον σχηματισμό της λέξεως επίσης από το επίθ. *ἄκρος*, (*ἄκρον*, τό) και την κατάλ. -ωνός, όπου όμως *ἄκρον* εννοεί το ὄριο, το απώτατο σημείο⁴⁴. Εκτός από τον τύπο: *ἄκρων* σημειώνει και άλλον τύπο: *ἄκρωνες*, ως λήμμα του Ησυχίου, αλλά τέτοιο λήμμα δεν υπάρχει στον Ησύχιο.

Γενικά για τον σχηματισμό αυτόν υπάρχει εδώ η αντίρρηση ότι παραγωγική κατάληξη -ωνο δεν μαρτυρείται στην αρχαία Ελληνική.

Για την τροπή του άτονου ω σε ου έχουμε να παρατηρήσουμε τα εξής:

Ὡς ανάλογο παράδειγμα της τροπής αυτής στη μακεδονική διάλεκτο, ο Hoffmann παραθέτει μόνο τη λέξη *ἀκροῦν* του λήμματος: *ἀκροῦν κορυφή ὄρους ἢ ὄρος* στη σελ. 74, χωρίς να παραπέμπει και στη σελ. 244 της εργασίας του, όπου, εκτός από το *ἀκρωνοί-ἀκρουνοί*, παραθέτει και τις ιδιωματικές μακεδονικές λέξεις: *κυνουῖτες* (διορθώνει σε *κυνουπιεύς* κατά το *κνωπιεύς-ἄρκτος* του Ησύχιου) και *Θούριδες*, από *Θεωρίδες*, καθώς και τις λέξεις: *γῶπας, κῶρνος* και *δωά*, των οποίων όμως δεν μαρτυρούνται τύποι με ου.

Με τον ίδιο τρόπο δικαιολογεί την τροπή του ω σε ου στη λέξη: *ἀκρουνοί*, από *ἀκρωνοί*, ο Kalleris σημειώνοντας και αυτός τα παραδείγματα: *γῶπας, Θούριδες* και *κυνουῖτες* της μακεδονικής διαλέκτου, στα οποία προσθέτει ως μακεδονική ή θεσσαλική τη λέξη *ἀκροῦν*, πιστεύοντας ότι αυτή προήλθε από τύπο: *ἀκρών*, -νος με παραπομπή στον Hoffmann⁴⁵. Να σημειώσουμε εδώ ότι όλες αυτές οι λέξεις σημειώνονται ως μακεδονικές στον Ησύχιο: *γῶπας·*

42. Hoffmann, 74, σημ. 81.

43. Kalleris, I, 89-90.

44. Kalleris I, 90 σημ. 1: «point extrême» et non «point saillant».

45. Kalleris I, 89, σημ. 7.

κολοιούς, Μακεδόνες-, Θούριδες· νύμφαι, μοῦσαι, Μακεδόνες -και: κυνοῦ-
πες· ἄρκτος, Μακεδόνες, και μόνο το λήμμα: ἀκροῦν· κορυφή ὄρους ἢ ὄρος
εἶναι ἀδέσποτο (ohne Ethnikon).

Ὅπως θα δοῦμε η παράθεση αὐτῶν των παραδειγμάτων ως ἀνάλογο
φαινόμενο τροπῆς του ω σε ου στις λέξεις ἀκροῦν και ἀκρουνοί δεν εἶναι
πειστική, επειδή ούτε στη λέξη γῶπας το ω εἶναι βέβαιο ὅτι τράπηκε σε ου,
ούτε στις λέξεις Θούριδες και κυνοῦπες η προέλευση του ου ἀπό ω εἶναι
ἀποδεδειγμένη. Και ιδού:

Για την ετυμολογία της λέξεως γῶπας επικρατέστερη γνώμη εἶναι ὅτι η
λέξη εἶναι η ομηρική σκῶπες (Ὀδυσσ. ε 66: ἔνθα δὲ τ' ὄρνιθες τανυσίπτεροι
εὐνάζοντο / σκῶπες τ' ἴρηκές τε τανύγλωσσοί τε κορῶναι) η οποία ὁμως
αναφέρεται και με τον τύπο: κῶπες⁴⁶. Ὁ ἴδιος ο Ησύχιος ἔχει και: σκῶπας·
εἶδος ὀρνέων, οἱ δὲ κολοιούς. Στη μακεδονική διάλεκτο κατὰ τον Hoffmann η
λέξη πρέπει να ἦταν: γῶπας⁴⁷, ο τύπος αὐτός ὁμως εἶναι ἀμάρτυρος. Ἀπό
το ἄλλο μέρος ο Kalleris δεν βρίσκει καμιά φωνητική διαφορά ἀνάμεσα στις
λέξεις: γῶπας και γῦπας⁴⁸. Για τη λέξη Θούριδες ὑπάρχει ἐπίσης ἀμφιβολία
αν αὐτή προέρχεται ἀπό το αρχ. επίθετο θούρος = ορμητικός⁴⁹, ἀπ' ὅπου το
διευρυμένο επίθετο: θούρ-ιος (Θούριος Ἀπόλλων) ἢ ἀπό το ὄνομα Θεωρίδες (ο
Ησύχιος ἔχει: Θεωρίδες αἱ περὶ τὸν Διόνυσον Βάκχαι) ἀπό το ρ. θεωρῶ, ἀπ'
ὅπου ἐπίσης Θούριος Ἀπόλλων ἀντί: Θεώριος⁵⁰ (πβ. σήμερα: θωρῶ ἀπό
θεωρῶ⁵¹ θουρῶ στα βόρεια νεοελλ. ιδιώματα). Προβληματική εἶναι ἐπίσης
και η ετυμολογία της λέξεως: κυνοῦπες. Ὅπως εἶδαμε ο Ησύχιος ἐρμηνεύει
κυνοῦπες· ἄρκτος, Μακεδόνες πιθανῶς ἀντί: ἄρκοι κατὰ τον Kalleris⁵², ο
Hoffmann ὁμως διορθώνει σε: κύνουπες· ἄρκτος στηριγμένος στο ἄλλο λήμ-
μα του Ησυχίου: κνωπέυς· ἄρκτος, ἔνιοι δὲ κνουπέυς, ὅπου πράγματι ἔχουμε
τροπή του ω σε ου. Στο κύνουπέυς (κυνοῦπες) ἀντί κνουπέυς ο Hoffmann ἐξη-
γεί το υ ως ἀνάπτυξη συνοδίτου φθόγγου ἀνάμεσα στο σύμπλεγμα κν του θέ-
ματος: κνω-, -κνου- αρχαίων λέξεων με τη σημασία: ἀγριο θηρίο, ὅπως π.χ.
της λέξεως: κνωπόμορφος (Νικάνδρου, Θηριακά 409, 520, 751).

Και για τη λέξη αὐτή ο Kalleris ἔχει διαφορετική ἀποψη. Πιστεύει ὅτι η
λέξη πρέπει να σχετισθεῖ με την ομηρική κύνωψ, ἀπό θέμα κν-ν- (κῦ-ων, κνν-
ός) και -ωνψ, ἀπό ὄπ-μα, ὄπ-ων-α = ὄψ-ις, βλέμμα, πρόσωπο, γι' αὐτό και

46. Hoffmann, 47.

47. Hoffmann, 16, 47.

48. Kalleris, I, 142.

49. Frisk GEW, στη λέξη.

50. Kalleris, I, 184.

51. Ανδριώτης ΕΛ, στη λέξη: θωρῶ.

52. Kalleris, I, 228: κύνουπες ἄρκοι.

τονίζει: κύνουπες⁵³.

Το ζήτημα αὐτό ὁμως δεν εἶναι τόσο σοβαρό, ἀφού στην αρχαία θεσ-
σαλική διάλεκτο τουλάχιστο, η τροπή του ω σε ου ἴσχυε ως νόμος⁵⁴. Σοβα-
ρότερη ὁμως ἀντίρρηση ὑπάρχει στη σημασία των λέξεων ἄρκτος, ἄρκτον και
ὄρος = ὄριο, σύνορο.

Οι λέξεις που σχηματίζονται ἀπό το επίθ. ἄρκτος, ἀπ' ὅπου τα ουσιαστι-
κοποιημένα: ἄρκα, ἢ και ἄρκρον, τό, και οι ιδιωματικές ἀκροῦν και ἀκρουνοί
που παραθέτει ο Ησύχιος, ἐκτός ἀπό την ἔννοια: κορυφή ὄρους ἢ: ὄρος =
βουνό, δεν εἶναι δυνατό να δηλώσουν και την ἔννοια: ὄρος = ὄριο, σύνορο
ενός τόπου. Οι λέξεις ἄρκτος, ἄρκα, ἄρκρον στην αρχαία Ἑλληνική ἔχουν μόνο
τη σημασία: το πιο ψηλό ἢ το ἔσχατο, το πιο ἀπόμακρο, το ἀπώτατο σημεῖο
ενός τόπου, εἴτε σε ὕψος, εἴτε σε μήκος⁵⁵.

Ἀντίθετα η λέξη: ὄρος εἶναι η γραμμῆ, τα ὄρια ἀνάμεσα σε δύο μέρη:
κτῆματα, οικόπεδα, οἰκίες κ.λπ. Αὐτά ορίζονται με ειδικά σημάδια, στήλες,
ἀπό πέτρα μάρμαρο συνήθως και εἶδαμε παραπάνω (σ. 174) με ποιο τρόπο
τα περιγράφει ο Ησύχιος (και ο Ηρόδοτος). Να σημειώσουμε ἐπίσης ὅτι η λέ-
ξη ὄρος = ὄριο στην αρχαία Ἑλληνική συνοδεύει συνήθως τα ουσιαστικά:
ἄρουρα, γῆ, χώρα κ.λπ., π.χ.: οὔρον ἀρούρης (Ἰλιάδ. Μ 421), ἐν οὔροισι χώ-
ρης (Ηροδ. 4, 52), γῆς δὲ μή ἴμβαίνης ὄρων (Σοφοκλ., Οιδ. ἐπὶ Κολωνῶ, 400).

Οι λέξεις ὁμως ἄρκτος, ἄρκα και ἄρκρον ως ουσιαστικά και τα παράγωγά
τους δεν δηλώνουν, ὅσο ξέρω, στην αρχαία Ἑλληνική τη σημασία: ὄριο, σύ-
νορο ἀνάμεσα σε δύο μέρη ενός τόπου, παρά μόνο: την κορυφή των βουνῶν ἢ
το ἴδιο το βουνό, ἢ το ἀπώτερο σημεῖο τόπου, την ἄκρη. Ἢδη σε λήμματα του
Ησυχίου φαίνεται καθαρά ὅτι σε λέξεις με θέμα ἀρκ-ο ὑπάρχει η ἔννοια:
κορυφή βουνού ἢ βουνό, ὅπως: ἀρκ-α· ἀκρόπολις· ἀρχὴ ἢ τέλος, - ἀρκείας·
ἄρκους (ἰδρυμένης), (πβ. ἀκρωρείαις κατωτέρω), ἀρκίαις· τὰ ἄρκα τῶν ὀρέων,
- ἀρκίας· ἄρκας, ἀκρωρείας - ἀρκοί· ἀρκαι, ἄρκρον, μετέωρον, ὑψηλόν, -
ἀκρουχεῖ· ἄρκρον ἔχει. Ἄρκρον δὲ ὄρος τῆς Ἀργείας, ἐφ' οὗ Ἀρτέμιδος ἱερὸν
ἰδρύσατο Μελάμπους..., -ἀκρωρείαις· ταῖς ἀρκίαις τῶν ὀρέων, ἥτοι ἔξοχαί,
κορυφαί, -ἀκρέα· ἢ Ἀθηναῖ ἐν Ἀργεῖ, ἐπὶ τινος ἄρκας ἰδρυμένη, ἔστι δὲ (διορ-
θῶν: ἔτι δὲ· ἀνάλογη διόρθωση βλ. Θαβώρης 1977, [I] 195) και ἢ Ἡρα, και
Ἄρτεμις και Ἀφροδίτη προσαγορευμένη κατὰ τὸ ὅμοιον. Γενικά το ουσ. το
ἄρκρον σημαίνει: κορυφή βουνού κυρίως. Ἀπό τις αρχαίες μαρτυρίες να ανα-
φέρω τις ἐξῆς:

Ἥρη δὲ κραιπνῶς προσεβήσατο Γάργαρον ἄρκρον / Ἰδης ὑψηλῆς (Ἰλιάδ.

53. Kalleris, I, 228.

54. Θαβώρης 1980, 418.

55. LS - Μόσχου - Κωνσταντινίδου, LSJ Frisk GEW, στις λέξεις.

Ξ 292), οί μὲν γὰρ Φωκέων ἐς τὰ ἄκρα τοῦ Παρνησοῦ ἀνέβησαν (ἔστι δὲ καὶ ἐπιτηδὴ δέξασθαι ὄμιλον τοῦ Παρνησοῦ ἢ κορυφή) Ηρόδ. VIII, 32, Ξενοφῶν μὲν σὺν τοῖς νεωτάτοις ἀνέβαιναν ἐπὶ τὸ ἄκρον Ξενοφ., Κύρου Ἀνάβ. IV, 2, 16, πβ. III, 4, 41: Ξενοφῶν ὄρᾶ τοῦ ὄρους τὴν κορυφὴν... καὶ λέγει, κρᾶτιστον, ὃ Χειρίσοφε ἡμῖν ἴεσθαι ὡς τάχιστα ἐπὶ τὸ ἄκρον ... κ.λπ. Πβ. ἐπίσης I, 2, 21: ἐπὶ τῶν ἄκρων ... τὰ ἄκρα, VII, 3, 44 - ἐπὶ τοῖς ἄκροις.

Μετά την τεκμηρίωση αυτή της σημασίας του ουσιαστικοποιημένου επιθ. τὸ ἄκρον, ἀπ' ὅπου πρέπει να σχηματίστηκε η ιδιωματική μακεδονική λέξη ἄκρου-οί (πβ. ἀκροῦν· ὄρους κορυφή. Ησύχ.), το ερμηνευμα: ὄροι δεν είναι δυνατό να σήμαινε: τα ὄρια, τα σύνορα ενός τόπου. Επομένως πρέπει νομίζω να γίνει δεκτή και να δικαιολογηθεί η διόρθωση του Κοραή: ὄρη. Η διόρθωση αυτή στον Ησύχιο δεν δημιουργεί κανένα πρόβλημα, διότι εναλλαγή του η με το οι αναφέρεται ήδη ότι μαρτυρείται σε μεταγενέστερα γραπτά κείμενα, κυρίως σε λαϊκότροπα κείμενα πατύρων, όπως: μη, ἀντί: μοι, ἀμφοτέρη, ἀντί: ἀμφοτέροι του Ιου αι. μ.Χ.⁵⁶

Αντίθετα η διόρθωση που κάνει ο Hoffmann της λέξεως: ἡ ὄρος ως: ἡ ὄρος = ὄριο στο λήμμα: ἀκροῦν· ὄρους κορυφή ἢ ὄρος, είναι οπωσδήποτε εσφαλμένη, διότι δεν είναι δυνατό η ίδια λέξη ἀκροῦν (κατά τη γνώμη μου: ἄκρον, με τροπή του ἄτονου ο σε ου και τότε, όπως και σήμερα στα βόρεια ιδιώματα)⁵⁷ να έχει δύο διαφορετικές σημασίες. Είδαμε παραπάνω (σ. 175) ότι οι Hoffmann και Kalleris νομίζουν ότι ο τύπος: ἀκροῦν είναι η αρχ. λέξη: ἄκρων, -ωνος. Η λέξη όμως στην αρχαία Ελληνική έχει τη σημασία: ἀκροκώλιον (= τα ακραία μέλη του σώματος των ζώων). Και αν ακόμα υποθέσουμε ότι η λ. ἀκροῦν προήλθε από τύπο: ἀκρών, τότε αυτός ο τύπος πρέπει να είναι η γενική του πληθ. του ουσ. το ἄκρον, ἢ τῶν ἄκρων που σημαίνει: ὄρους κορυφή. Για το ότι το ερμηνευμα στον Ησύχιο μπήκε στην ονομαστική ἀντί της γενικής και πάλι αυτό δεν δημιουργεί προβλήματα, γιατί πρόκειται για φαινόμενο συνηθισμένο στον Ησύχιο⁵⁸.

3. ἄσπιλος· χείμαρρος, ὑπό Μακεδόνων

Το λήμμα αυτό το αναφέραμε ήδη στην περίπτωση της προσπάθειας ετυμολογίας των ιδιωματικών λέξεων: ἀβλόγει και ἀβλόγη.

Ο Hoffmann⁵⁹ διατύπωσε την άποψη ότι για να καταλάβουμε τι σημαίνει

56. Gignac, 1979, 295. Την άποψη αυτή τη σημείωσα σε παλαιότερο δημοσίευσμά μου (Θαβώρης 1992, 204) ως εξής: ὄροι [= ὄρη].

57. Θαβώρης, 1980.

58. Π.χ.: ἀκροθινῶν· ἀπαρχὴ τῶν θινῶν, -μήλων· τὰ ἀκρόδρα, -σπίλων· τραχεῖς τόποι (Ησύχιος) Πβ. Θαβώρης, 1977 (II), σ. 188.

59. Hoffmann, 39.

η λέξη ἄσπιλος επεξηγείται από το εξής επίγραμμα του Ψευδο-Θεοκρίτου: (XVII, στιχ. 5 κ.εξ., έκδ. Ahrens) σακός δ' εὐίερος περιδεδρομεν, ἀέναον δ' / ρεῖθρον ἀπὸ σπιλάδων πάντοσε τηλεθάει δάφναις ... (ἀπὸ σηκό πανάγιο περιβάλλεται -το κτίσμα- και το ρυάκι με το ακατάπανστο νερό που βγαίνει από τους βράχους, κάνει να θάλλουν γύρω γύρω οι δάφνες).

Στο επίγραμμα αυτό υπογραμμίζει ο Hoffmann τη φράση: ἀπὸ σπιλάδων (ἀπὸ τους βράχους) και νομίζοντας ότι η φράση αυτή αποτελεί σύνθετο ὄνομα, συνεχίζει ως εξής: το δεύτερο συνθετικό της σύνθετης αυτής λέξεως είναι, λέγει, η λέξη ἡ σπιλάς, διαφορετικός τύπος του ουσιαστικού: ἡ σπίλος (= βράχος) και παραθέτει το λήμμα του Ησύχιου: σπίλον Παρνασίαν· Ἴων ἐν Ὀμφάλῃ, παραπέμποντας και στον Ψευδο-Αριστοτέλη, Περί κόσμου 3, και Λυκόφρονα, 188 και 374. Στη συνέχεια όμως γράφει ότι ἀπὸ τη φράση ἀπὸ σπιλάδων (ως επίθετο, ακατανόητο όμως στο ουσ. ρεῖθρον) δημιουργήθηκε ένα άλλο σύνθετο επίθετο, το *ἀπόσπιλος και φυσικά αυτό εννοεί όταν τη λέξη σπιλάδων τη χαρακτηρίζει ως β' συνθετικό. Στο σημείο αυτό δεν προσδιορίζει τι ακριβώς σημαίνει το υποθετικό και επομένως αμάρτυρο αυτό επίθετο *ἀπόσπιλος και δεν εξηγεί με ποιο τρόπο είναι δυνατό να έχει πάρει τη σημασία: χείμαρρος. Διότι ως επίθετο τότε μόνο θα μπορούσε να ουσιαστικοποιηθεί εάν προσδιόριζε αρχικά κάποιο ουσιαστικό με συγγενική σημασία, όπως το ρεῖθρον (στο οποίο το επίθετο ἀποσπιλάδων είναι ακατανόητο), π.χ. ρυάξ, ποταμός κ.λπ. ἀπόσπιλος.

Στη συνέχεια προσπαθεί να αιτιολογήσει την προέλευση της ιδιωματικής μακεδονικής λέξεως ἄσπιλος ἀπὸ το υποθετικό αυτό επίθετο *ἀπόσπιλος, πιστεύοντας ότι και η προέθεση ἀπὸ στη μακεδονική διάλεκτο παθαίνει αποκοπή, όπως στις άλλες αρχαίες ελληνικές διαλέκτους, και κυρίως στην Αιολική, οι προθέσεις ἀνά, κατά και παρά, και οι ίδιες και στη Μακεδονική, π.χ. η ἀνά: ἄγαρμον (ἀνά + χάρμη), η παρά: Παρμενίων (παρά + μένω). Όπως είδαμε ήδη ο Hoffmann παραπέμπει εδώ στα παραδείγματα της αποκοπής της προθέσεως κατά τα οποία αναφέρει στη σελ. 100 της εργασίας του για να αιτιολογήσει εκεί την αποκοπή της ἀπὸ στην περίπτωση του υποθετικού επίσης τύπου *ἀπ' -βλυε ἀπὸ ἀπό-βλυε που είναι η προστακτική του ρήματος ἀποβλύω. Εκεί, ενώ αναφέρει τη γνωστή ἀπὸ τον Όμηρο αποκοπή της προθέσεως: κατά ως εξής: κάβασι· κατάβηθι, Ησύχ., καβαίνων, Αλκμάν 20, κάββαλε, Αλκαίος 34, και κάββαλεν Ιλιάδ. Ε 343, I 206 Ψ 683 (όπου ο τύπος: παρακάββαλεν), και μη βρίσκοντας κανένα αντίστοιχο παράδειγμα αποκοπής της ἀπὸ σε κάποια αρχαία ελληνική διάλεκτο, παραπέμπει αναγκαστικά στην υποθετική αποκοπή της ἀπὸ στο επίθετο ἄσπιλος ἀπὸ *ἀπόσπιλος. Επικαλείται επομένως ως μαρτυρία μια αποκοπή σε ένα υποθετικό ὄνομα για να δικαιολογήσει μια υποθετική λέξη και αντίστροφα. Για το μοναδικό

παράδειγμα στην ποιητική λέξη: *ἀππέμψει* μιλήσαμε ανωτέρω, σ. 170.

Είναι φανερό επομένως ότι και η ετυμολογία αυτή δεν ευσταθεί και, όπως θα δούμε, το μόνο θετικό της στοιχείο είναι ότι στην ιδιωματική μακεδονική λέξη: *ἄσπιλος* πιστεύει ο Hoffmann ότι το -σπίλος ως β' συνθετικό της ιδιωματικής λέξεως είναι η λέξη: *ἡ σπίλος* = βράχος, πέτρα και όχι: *ὁ σπίλος* = η κηλίδα, το μουντζούρωμα⁶⁰.

Αργότερα ο Kalleris αναφέρει βέβαια την άποψη του Hoffmann σε υποσημείωση, αλλά δεν αιτιολογεί την απόρριψή της. Τον απασχόλησε κυρίως το γεγονός ότι ο Ησύχιος αναφέρει και δεύτερο λήμμα *ἄσπιλος* με τη γνωστή σημασία: *ἀμόλυντος*, χωρίς κηλίδες, κυριολεκτικά και μεταφορικά. Παραθέτει λοιπόν ο Ησύχιος πρώτα: *ἄσπιλος· ἄμωμος, καθαρός*, ακολουθεί έπειτα το λήμμα: *ἀσπιστῶν*, και μετά από αυτό το λήμμα: *ἄσπιλος· χείμαρρος, ὑπὸ Μακεδόνων*. Όπως βλέπουμε, δεν ακολουθεί πάντοτε την αυστηρή αλφαβητική σειρά, πράγμα που το διαπιστώσαμε και στην περίπτωση του λήμματος: *ἀβλόη· σπένδε*.

Σε άλλη υποσημείωση παραθέτει έπειτα ο Kalleris άλλα λήμματα, τόσο του Ησύχιου, όσο και άλλων λεξικογράφων της μεταγενέστερης εποχής, με τις ομόηχες λέξεις: *χείμαρρος* και *χίμαρος* στις οποίες τα ερμηνεύματα συγχέονται, καθώς σημειώνονται σ' αυτά μαζί και οι δύο γνωστές διαφορετικές σημασίες, ποταμός, ρυάκι, αλλά και: *ἐρίφιον*, τράγος. Έτσι έχουμε: *χείμαρροι· οἱ ἐν τῷ χειμῶνι γινόμενοι ἔριφοι, καὶ οἱ ποταμοὶ καὶ ρυάκες·* -, *χείμαροι· αἶγες χειμέριοι ἢ τράγοι· ἢ ἔριφοι· ρυάκες· ποταμοὶ ἐξ ὄμβρων, -χίμαροι· τράγοι· ρυάκες· ποταμοί*. Σ' αυτά τα λήμματα όμως η λέξη *χείμαρρος* γράφεται με ένα μόνο ρ και μόνο στο πρώτο λήμμα με δύο ρρ και για τη σημασία: *ἔριφος*⁶¹. Για το ότι οι δυο λέξεις προέρχονται από την ίδια ρίζα: *χειμα* (παραπέμπει στον Boisacq) αυτό είναι άλλο θέμα. Να σημειώσω εδώ ότι: *χειμωνικό* (βορ. ιδ. *χειμουνικό*) στα νεοελληνικά ιδιώματα ονομάζονται διάφοροι καρποί, φρούτα, τα οποία διατηρούνται τον χειμώνα, όπως π.χ. το καρπούζι, το ρόδι ή το πεπόνι⁶². Οπωσδήποτε πάντως στη λέξη: *χείμαρρος* (με δύο ρρ) το β' συνθετικό πρέπει να σχετισθεί με τις αρχαίες λέξεις: *ῥέω*, *ῥοή*, *ῥοῦς* κτὸ από *χειμά-ρροος*⁶³.

Ο Kalleris καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η μακεδονική λέξη: *ἄσπιλος*,

60. Στη νέα Ελληνική η λέξη αναφέρεται ως λόγια) και με τη σημασία: κηλίδα, στίγμα, κυρίως του δέρματος (Λεξ. Πρ., Λεξικά Ἰδρύματος Τριανταφυλλίδη, Δ. Δημητράκου, Γ. Μπαμπινιώτη κ.ά.

61. Στο EM 811, 55: *χίμαρα· ἡ ἐν χειμῶνι τεχθεῖσα, ὡς ἓνα χειμῶνα ἔχουσα* (βλ. Frisk GEW, στη λέξη: *χίμαρα*).

62. Λεξ. Πρ., Λεξικά Δ. Δημητράκου, Ἰδρύματος Τριανταφυλλίδη, Γ. Μπαμπινιώτη.

63. Frisk, GEW στις λέξεις: *χειμα* και *ῥέω*.

είτε αναφέρεται σε ρυάκες ή ποταμούς, χειμάρρους, είτε σε *αἶγες*, *ἐρίφους* ή τράγους, είναι ένα επίθετο που σχηματίστηκε από το στερητικό: *ἀ-* και το ουσιαστικό: *ὁ σπίλος* = κηλίδα. Επομένως *ἄσπιλος* μπορεί να σημαίνει: *αἶγες*, τράγοι χωρίς στίγματα στο χρώμα του δέρματος ή: *χείμαρρος καθαρός*. Δεν εξηγεί όμως τι εννοεί με την έκφραση: *χείμαρρος καθαρός*. Διότι το *ἄσπιλος* του εκκλησιαστικού: *ἄσπιλε, ἀμόλυντε* κλπ. έχει τη μεταφορική σημασία: *ἀμωμος*, (από αμαρτίες) *καθαρός* που, όπως είδαμε, έτσι μεταφράζει και ο Ησύχιος, αφού *σπίλος*, σημαίνει: κηλίδα, στίγμα του δέρματος⁶⁴. Αντίθετα το *ἄσπιλος* για τους χειμάρρους έχει την κυριολεκτική σημασία: νερά χωρίς πέτρες, χώματα, ξύλα και άλλη φερτή ύλη, αλλά νερά καθάρια, πεντακάθαρα και όχι θολά. Και εδώ είναι, νομίζω, το τρωτό σημείο της απόψεως του Καλλέρη.

Το βέβαιο πάντως είναι ότι η ιδιωματική αυτή μακεδονική λέξη: *ἄσπιλος* αποδίδεται σαφώς από τον Ησύχιο στη λέξη: *χείμαρρος* = μεγάλο ρυάκι, ποταμάκι, εφόσον στο λήμμα η λέξη αυτή γράφεται με δύο ρρ, και όχι στη λέξη: *χίμαρος* = ἔριφος, αίγα, τράγος.

Για τον λόγο αυτόν πιστεύω ότι: *ἄσπιλος* με τη σημασία: *χείμαρρος* = *ποταμός ἐξ ὄμβρων*, είναι βέβαια μια σύνθετη λέξη που αποτελείται από το στερητικό *ἀ-*, αλλά ως δεύτερο συνθετικό δεν είναι η λέξη *ὁ σπίλος* = η κηλίδα, η λέρα, η μουντζούρα, αλλά η λέξη: *ἡ σπίλος* = η *σπιλάς*, ο βράχος, ο ογκώδης λίθος. Στο λήμμα *σπίλος* ο Frisk (GEW, στη λ.) σημειώνει: ότι είναι ganz fraglich η ερμηνεία: **ἀπ(ο)-σπ.* του Hoffmann.

Στην άποψη μου καταλήγω στηριγμένος και στην εμπειρία που έχω από τους χειμάρρους της ιδιαίτερής μου πατρίδας. Είναι τρεις χειμάρροι που κατεβαίνουν από τα Πιέρια στην κοιλάδα του Βελβεντού και που τους ονομάζουμε *λάκκος*. Οι «λάκκοι» αυτοί, ύστερα από δυνατές βροχές επάνω στο βουνό, παρουσίαζαν ένα φοβερό θέαμα. Ιδιαίτερα ο ένας από αυτούς που τον λέγαμε «Ξιρόλακκα», επειδή σε ήσυχους καιρούς ανομβρίας το νερό του ήταν λιγοστό, στάθηκε κάποτε επικίνδυνος και για την ίδια την κωμόπολη. Μετά από δυνατή βροχή ακούγονταν πρώτα μια δυνατή βοή, ένα βουητό, από τον αέρα που προηγούνταν και μετά ακολουθούσε το κύμα των υδάτων που παρέεργνε στο διάβα του τεράστιες πέτρες, ογκόλιθους. Τότε λέγαμε: «κατέβασιν ου Ξιρόλακκας». Το φαινόμενο αυτό μου έμεινε στη μνήμη μου από τα παιδικά μου χρόνια. Διηγούνται μάλιστα ότι στις αρχές του προηγούμενου αιώνα ο *λάκκος* μπήκε μέσα στην κωμόπολη και παρέσυρε τα μισά σπίτια της. Για τη βοή που δημιουργούσαν τα ορμητικά νερά κατεβαίνοντας προς τον Αλιάκμονα ποταμό, λέγαμε: *βάζ' ἰ λάκκους*. Ήταν ένα θέαμα που οι κάτοικοι κατά

64. Βλ. ανωτ. σημ. 58.

μεγάλο μέρος, αφηφώντας τον κίνδυνο τρέχαμε να το παρακολουθήσουμε από μια ασφαλή απόσταση. Στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, τμήμα της Δασολογικής Σχολής –είχε δημιουργηθεί θέμα: *Διευθέτηση χειμάρρου Βελβεντού* και οι σχετικές μελέτες πραγματοποιήθηκαν και νομίζω ότι έχουν αποδώσει⁶⁵. Στο μεταξύ ο Αλιάκμονας στο σημείο αυτό έχει μεταβληθεί σε λίμνη.

Φαίνεται όμως ότι κατά την αρχαία εποχή το φαινόμενο να κατεβάζουν «σπίλους» (βράχους, σπιλιάδες) οι χειμάρροι πρέπει να ήταν περιορισμένο και οι χειμάρροι θα παρέμεναν ιδιαίτερα στη Μακεδονία: *ἄσπιλοι*, σε καιρό βροχοπτώσεων. Ήταν βέβαια και οι καταρράκτες της Έδεσσας οι οποίοι, όσο ξέρω, δεν παρουσιάζουν σε καιρό βροχής το φαινόμενο να «κατεβάζουν» πέτρες. Γενικότερα όμως πρέπει να υπήρχαν τότε στη Μακεδονία ιδιαίτερα πυκνά δάση τα οποία, όπως είναι γνωστό συγκρατούν τα νερά της βροχής και δεν αφήνουν να παρασύρεται το πετρώδες έδαφος των βουνών. Ότι υπήρχαν τότε πυκνά δάση στη Μακεδονία συμπεραίνουμε και από το γεγονός ότι στην περιοχή αυτή υπήρχαν λιοντάρια, όπως μας πληροφορεί ο Ηρόδοτος: VII, 124 κ.ε:

Ξέρξης δὲ ὁ πεζὸς στρατὸς ἐπορεύετο ἐκ τῆς Ἀκάνθου τὴν μεσόγαιαν τάμνων τῆς ὁδοῦ, βουλόμενος ἐς τὴν Θέρμην ἀπικέσθαι. Ἐπορεύετο δὲ διὰ τῆς Παιονικῆς καὶ Κρησιωνικῆς ἐπὶ ποταμὸν Ἐχειδωρον, ὃς ἐκ Κρησιωναίων ἀρξάμενος ῥέει διὰ Μυγδονίης χώρας καὶ ἐξίει παρὰ τὸ ἔλος τὸ ἐπ' Ἀξίῳ ποταμῷ. πορευομένῳ δὲ ταύτῃ λέοντες οἱ ἐπεθήκοντο τῆσι σιτοφόροισι καμήλοισι· καταφοιτέοντες γὰρ οἱ λέοντες τὰς νύκτας καὶ λείποντες τὰ σφέτερα ἦθεα ἄλλον μὲν οὐδενὸς ἄπτοντο... εἰσὶ δὲ κατὰ ταῦτα τὰ χωρία καὶ λέοντες πολλοὶ καὶ βόες ἄγριοι, τῶν τὰ κέρρα ὑπερμεγάθεά ἐστι τὰ ἐς Ἑλληνας φοιτέοντα. Οὗρος δὲ τοῖσι λέουσι ἐστι ὁ τε δι' Ἀβδήρων ῥέων ποταμὸς Νέστος καὶ ὁ δι' Ἀκαρνανίης ῥέων Ἀχελῷος· οὔτε γὰρ τὸ πρὸς τὴν ἠῶ τοῦ Νέστου οὐδαμόθι πάσης τῆς ἐμπροσθε Εὐρώπης ἴδοι τις ἂν λέοντα, οὔτε πρὸς ἐσπέρης τοῦ Ἀχελῷου ἐν τῇ ἐπιλοίπῳ ἡπείρῳ, ἀλλ' ἐν τῇ μεταξύ τούτων τῶν ποταμῶν γίνονται. ὡς δὲ ἐς τὴν Θέρμην ἀπικέτο ὁ Ξέρξης, ἴδρυσεν αὐτοῦ τὴν στρατιήν.

Ήταν επομένως φυσικό κατά την εποχή εκείνη τα νερά των περισσότερων χειμάρρων να κυλούσαν γάργαρα, κατεβαίνοντας από τα βουνά στις εύφορες πεδιάδες της Μακεδονίας, χωρίς να παρασέρνουν μεγάλες πέτρες στο διάβα τους, ακόμα και σε περίοδο βροχοπτώσεων. Ήταν έτσι δικαιολογημένο να ονομαστούν οι χειμάρροι αυτοί *ἄσπιλοι*.

65. Σε πρόσφατο δημοσίευμα στην τοπική εφημερίδα «Το ΒΕΛΒΕΝΤΟ» (Αυγ. 2002, σελ. 15) ο ομότ. καθηγητής της Δασολογίας Νικ. Παπαμίχος αναφέρει ότι ο χειμάρρος έπαψε πλέον να είναι επικίνδυνος.

Από την άποψη όμως αυτή υπάρχει νομίζω η πιθανότερη περίπτωση, στο λήμμα του Ησύχιου να μην είναι η λέξη: *χειμάρρος* ερμηνεία της λέξεως: *ἄσπιλος*, αλλά η λέξη: *ἄσπιλος* ως επιθετικός προσδιορισμός του ουσιαστικού *χειμάρρος*: *ἄσπιλος χειμάρρος*. Διότι γνωρίζουμε ότι ο Ησύχιος αντέγραφε συνήθως από παλαιότερα λεξικά και ίσως σημείωσε και τον επιθετικό προσδιορισμό όπως τον βρήκε, αντιγράφοντας από έργο κάποιου συγγραφέα που αναφέρονταν στους Μακεδόνες. Διότι είναι αφύσικο να ήταν την εποχή εκείνη όλοι οι χειμάρροι *ἄσπιλοι*, όσο και αν υπήρχαν πολλά δάση, ώστε να ουσιαστικοποιηθεί το επίθετο και να δηλώνει αποκλειστικά κάθε χειμάρρο.

Ανέφερα προηγουμένως τους χειμάρρους του Βελβεντού λέγοντας ότι τα νερά τους που κατέβαιναν από τις κορυφές και πλαγιές των Πετρών διέσχιζαν την κοιλάδα και χύνονταν στον Αλιάκμονα και ότι σε στιγμές μεγάλων βροχοπτώσεων χειμάρροι, όπως ο *Ξιρόλακκας*, κατέβαζαν πέτρες, ογκόλιθους, ξύλα και άλλα υλικά, τη λεγόμενη: φερτή ύλη που έμπαινε στον Αλιάκμονα. Να προσθέσω ότι ένα μέρος της ύλης αυτής έφτανε ως τις εκβολές του στον Θερμαϊκό και δημιουργούσε τις προσχώσεις. Μαθαίνω ότι το φαινόμενο αυτό παρουσιάζεται και σε άλλα μέρη της Ελλάδας.

Φαίνεται όμως ότι αυτό συνέβαινε και κατά τους αρχαίους χρόνους και αυτό πιστοποιείται, νομίζω, από το όνομα που έδωσαν οι Έλληνες Μακεδόνες στο ποτάμι, διότι *Αλιάκμων* σημαίνει: αυτός που κυλάει πέτρες⁶⁶. Να λοιπόν η διάκριση: *ἄσπιλος χειμάρρος*.

Στην ελληνική γλώσσα από τη διαδικασία αυτή κατά την οποία τα ορμητικά νερά των χειμάρρων, ύστερα από δυνατές βροχοπτώσεις, κατέβαζαν από τα βουνά πέτρες και τις κυλούσαν, σχηματίστηκαν ήδη στην αρχαία από το *τρέχω* (διότι οι πέτρες «έτρεχαν») οι λέξεις: *τροχαλός* (= «ο ταχέως κυλινδούμενος») και *τροχμαλός*, ο (= «λίθος κυλιόμενος») –υπό των υδάτων προφανώς), «στρογγυλός και λείος ψήφος, λιθάρι»⁶⁷ ο τύπος *τροχαλός* επικράτησε έπειτα δηλώνοντας γενικότερα τη σημασία: στρογγυλή πέτρα, και έτσι έχουμε σήμερα στη νέα Ελληνική, κοινή και ιδιώματα, τις λέξεις: *τρο-*

66. Georgiev, 1966 (1981): «che voltole pietre» σ. 190. Ο Georgiev παραπέμπει και στο έργο του: Die Altgriechische Flussnamen το οποίο δεν μπόρεσα να δω. Προφανώς: *άλινδῶ* - *άλινδῶ*, αόρ. *ήλιστα* (θέμα *άλινδ-σ* > *άλιν-σ* (Chantraine, στη λ. *άλινδῶ*) απ' όπου: *Ἀλισ-άκμων* (άκμων = «μετεωρικός λίθος» - υποκορ. + *άμόνιον* - *άμόνι*) και έπειτα: *Ἀλιάκμων*, με αποβολή του μεσοφωνηεντίου -σ-. Η δασεία ασφαλώς κατά τα πολλά αρχαία ονόματα με *α'* συνθετικό: *άλι-* (άλς). Το είδος της συνθέσεως από αοριστικό θέμα ρημάτων είναι συνηθισμένο στην αρχαία Ελληνική (*ρίψ-ασπις*, *σωσί-οικος*, *ταραξι-βόρβορος*, *Λύσ-ιππος*, *Πεισί-στρατος*, *τελεσί-γαμος* κ.ά., βλ. Ν. Andriotis, 1938, σσ., 96, 97, 100 κ.εξ.). Η ετυμολογία στο Λεξ. Μπαμπινιώτη, λ. *Αλιάκμονας*, από το: *άλι-* (= *άλας*: *άλάτι*) και *άκμων* = *άμόνι*, νομίζοντας ότι δηλώνεται το σχήμα του ποταμού, δεν φαίνεται να πείθει.

67. LS - Μόσχου - Κωνσταντινίδου, στις λλ., Frisk, G E W., στη λ. *τρέχω*.

χαλος (ο), τρόχαλο (το) τρουχάλα (η), τρουχαλιά (η) κ.α. με διάφορες ειδικότερες σημασίες της έννοιας «πέτρα», όπως ξερότοιχος, ξερολιθιά, τοίχος⁶⁸, χαλίκι⁶⁹, χαλικοκατηφοριά⁷⁰, πέτρα αποστρογγυλωμένη από τα νερά⁷¹, λίθος χειροπληθείς⁷², σωρός λίθων⁷³ κ.λπ.

Στο ιδίωμα Βελβεντού δεν χρησιμοποιείται μόνο η λ. τρουχάλα = μεγάλη, στρογγυλή κυρίως, πέτρα (χειροπληθής λίθος)⁷⁴ και τρουχαλιά = σωρός από πέτρες (παλαιότερα: τρόχαλους = τοίχος)⁷⁵ αλλά και μια άλλη λέξη της οποίας ο σχηματισμός οφείλεται επίσης στο ίδιο φαινόμενο. Είναι η λέξη: γκουργκούλα –πληθ. γκουργκούλις: μεγάλες και στρόγγυλες πέτρες. Η λέξη αυτή παράγεται από το ρήμα: γκουργκλώ = κυλώ κάτι, μεσ. γκουργκλιέμι = κυλιέμαι κάτω στο χώμα (κυρίως σε κατωφερές έδαφος). Το β' συνθετικό είναι το ρήμα: γκ'λώ = καθώς στο ιδίωμα έτσι προφέρεται το: κυλώ. Το α' συνθετικό: γκουργκ- πρέπει να προέρχεται από το επίθετο: γοργός, οπότε: γοργο-κυλώ (πβ. γοργο-διαβαίνω, γοργοπερνάω, γοργο-κίνητος)⁷⁶ γουργου-κυλώ > γουργ'γκ'λώ > γκουργκ'λώ.

Με την ωραία πάντως αυτή ελληνική λέξη: άσπιλος απέδωσαν οι Έλληνες Μακεδόνες τους χειμάρρους, καθώς τα πεντακάθαρα νερά τους κυλούσαν γάργαρα από τα όμορφα βουνά της Μακεδονίας στους εύφορους κάμπους της σε καιρό καλοκαιρίας και στη διαύγειά τους καθρεφτίζονταν δένδρα, θάμνοι και αγριολούλουδα, δημιουργώντας πανέμορφα τοπία στο διάβα τους.

Τη βεβαιότητα του σχηματισμού της λέξεως αυτής μας την πιστοποιεί ένα άλλο ανάλογο επίθετο της αρχαίας Ελληνικής γλώσσας. Είναι το επίθετο: άλιθος⁷⁷. Το αναφέρει ο Ξενοφών κατά την περιγραφή μιας περιοχής όπου υπήρχε λιμάνι, ένα χωριό και βουνό, ανάμεσα στην Ηράκλεια του Πόντου και στην πόλη του Βυζαντίου: Τὸ δὲ ὄρος εἰς μεσόγειαν μὲν ἀνήκει, ὅσον ἐπὶ εἴκοσι σταδίου, καὶ τοῦτο γεῶδες καὶ ἄλιθον (Ξενοφ., Κυρ. Ανάβ. 6, 4, 5).

68. Ανδριώτη Ελ, Κρήτος, 417.

69. Γεωργίου, 257.

70. Παπαθανασόπουλος, 198.

71. Μπόγκας, 395.

72. Μπουρντώνας, 104.

73. Λεξ. Δ. Δημητράκου, Λεξ. Πρωίας, Λεξ. Σταματάκου, Λεξ. Ιδρύματος Τριανταφυλλίδη,

κ.α.

74. Μπουρντώνας, 104.

75. Μπουρντώνας, 104.

76. Λεξ. Πρωίας, Λεξ. Δ. Δημητράκου, ΙΑ. στις λλ. γοργο- (όπου και: γοργοκυλώ).

77. LS - Μόσχου - Κωνσταντινίδου, λ. άλιθος, ον: άνευ λίθων, ὁ οὐχὶ πετρῶδης, ἐπὶ γαιῶν. Ανάλογα επίθετα με α' συνθ. το στερητικό ά- σχημάτησε η γλώσσα μας ήδη από την αρχαία εποχή και άλλα, π.χ. μεταγν. ά- δεινός («ὁ μὴ ἔχων δένδρα», απ' όπου και Άδενδρο, χωριό έξω από τη Θεσσαλονίκη), ά-πεξος (ὁ μὴ ἔχων πόδας), άπτερος (ὁ μὴ ἔχων πτερὰ) κ.λπ. (LSJ).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Andriotis, N. P., 1938: «Die wechselnde Stellung von Kompositions-gliedern im Spät- Mittel und Neugriechischen», *Glotta* 27, 92-134.
- Ανδριώτης, Ν. Π., 1983 (1995): *Ετυμολογικό Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* (Α' Αθήνα 1951, Β' Θεσσαλονίκη 1967) Θεσσαλονίκη (γ' έκδοση = ΕΛ).
- Beloch, K. J., *Griechische Geschichte*, vol. IV, Heft A, Berlin - Leipzig 1925, 1-9 (Die Nationalität der Makedonen).
- Chantraine, P., 1968-1980: *Dictionnaire Etymologique de la langue grecque*, Histoire des mots, I-IV, Paris.
- Χατζιδάκης, Γ. Ν., 1896: «Περὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων» *Αθηνά* 8, 3-60 (Αθήναι).
- «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νέας Ἑλληνικῆς» *Αθήναιον* 10 (1881).
- Degani Enzo, 1984: «Macedonian Glosses in Hesychius Lexicon», *Ελληνικά* 35, 3-28.
- Δημητράκου-Μεσιουλή Δ., *Μέγα Λεξικόν ὅλης τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης*, τ. 1-9, Αθήναι 1954-1958 (= Λεξ., Δ. Δημ.).
- Dieterich, K., 1898: *Untersuchungen zur Geschichte der griechischen Sprache, von der hellenistischen Zeit bis zum 10 Jahrhundert nach Chr.*, Leipzig (Hildesheim 1970).
- Frisk, H., 1960-1972: *Griechisches Etymologisches Wörterbuch*, (GEW), Heidelberg, Band 1-3.
- Georgiev, V., 1966: *Introduzione alla storia della lingua indoeuropee*, Roma (αγγλικά Sofia 1981).
- Γεωργίου, Χρ., 1962: *Το γλωσσικό ιδίωμα Γέμα Καστοριάς*, Θεσσαλονίκη.
- Gignac, Th., 1979: *A Grammar of the greek Papyri of the Roman and Byzantine periods*, vol. I. Phonology, Milano.
- Hatzidakis, G. N., 1892: *Einleitung in die neugriechische Grammatik*, Leipzig.
- Hoffmann, O., 1906: *Die Makedonen, ihre Sprache, und ihr Volkstum*, Göttingen.
- Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, Θεσσαλονίκη 1998 (ανατύπωση).
- ΙΑ (ΙΑΝΕ): *Ιστορικόν Λεξικόν τῆς νέας Ἑλληνικῆς, τῆς τε κοινῆς ὁμιλουμένης καὶ τῶν ιδιωμάτων*, Α-Ε (β' τευχ. γναθάδα-δαχτυλωτός, Ἀθήναι 1933-1989.
- Kalleris, J. N., Α' 1953 - Β' 1958 (ανατύπωση 1988): *Les anciens Macédoniens*, Athenes.
- Krahe, H., 1940: *Historische Grammatik des Griechischen*, Würzburg.
- LSJ., = Liddell-Scott-Jones - McKenzie, *Greek-English Lexicon*, Oxford 1968⁹.
- LS - Μόσχου - Κωνσταντινίδου: Liddell-Scott, *Μέγα λεξικόν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης*, μεταφρασθὲν ὑπὸ Ε. Μόσχου καὶ ἐκδοθὲν ἐπιιστασίᾳ Ν. Κωνσταντινίδου, ἐν Ἀθήναις, ἄ.ἔ.
- Mayser, E. - Schmoll, A., 1970: *Grammatik der griechischen Papyri aus der Ptolemäerzeit*, Berlin.
- Μπαμπινιώτης, Γ., *Λεξικό της νέας Ελληνικής γλώσσας* (επανατύπωση), Αθήνα 1998 (= Λεξ. Μπαμπινιώτη).
- Μπόγκας, Ευ., 1964: *Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου*, Ιωάννινα.
- Μπουρντώνας, Ευ., 1892: *Μελέτη περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος Βελβεντοῦ καὶ τῶν περιχώρων αὐτοῦ*. Ἀρχεῖα τῆς νεωτέρας ἐλληνικῆς γλώσσης, ἐκδιδόμενα ὑπὸ τοῦ Συλλόγου «Κοραῆς», Ἀθήναι.

- Οικονομίδης, Δ. Η., 1958: *Γραμματική της ελληνικής διαλέκτου του Πόντου*, ἐν Ἀθήναις.
- Παπαδόπουλος, Α. Α., 1958: *Ιστορικόν Λεξικόν της Ποντικής διαλέκτου, Α΄*, ἐν Ἀθήναις.
- Παπαθανασόπουλος, Θ., 1982: *Γλωσσάρι ρουμελιώτικης ντοπιολαλιάς*, εκδόσεις «Θουκυδίδης», Αθήνα.
- Πρωῖας, Λεξικόν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, τομ. Α΄, Β΄ (Συμπλήρωμα), β΄ ἐκδ., ἄ.ἔ. (= Λεξ. Πρ.).
- Θαβώρης, Α. Ι., 1980: «Το προύν(ε)ικος του Ηρώνδα και η παλαιότητα των γνωστών γνωρισμάτων των βορειών νεοελληνικών ιδιωμάτων», *Δωδώνη* 9, 401-435.
- 1992: «Η Ελληνική διάλεκτος των αρχαίων Μακεδόνων και τα σημερινά νεοελληνικά ιδιώματα της Μακεδονίας (και της άλλης βόρειας Ελλάδας)». *Η γλώσσα της Μακεδονίας*, (επιμ. Γ. Μπαμπινιώτη) εκδ. Ολκός, Αθήνα, 195-206.
- 1993: «Συμβολή στην ελληνική διάλεκτο των αρχαίων Μακεδόνων» στο: *Αρχαία Μακεδονία V. Πέμπτο Διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 10-15 Οκτωβρίου 1989*, Θεσσαλονίκη 1993, 1473-1485.
- 1997: «Κοσίνιτσα-Εικοσιφοίνισσα», *Ελληνικά* 47, 354-369.
- 1997 (I): «Η λέξη ματτύα, -η της ελληνικής διαλέκτου των αρχαίων Μακεδόνων» στο: *ΦΙΛΕΡΗΜΟΥ ΑΓΑΠΗΣΙΣ, Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Αγαπητό Γ. Τσοπανάκη*, Ρόδος.
- 1998: «Από το λεξιλόγιο της ελληνικής διαλέκτου των αρχαίων Μακεδόνων “(έστερικιάς)”», *Νεοελληνική Διαλεκτολογία*, τόμος δεύτερος, Αθήνα, 113-124.
- 1999 (1996): «Ο χαρακτήρας και η χρονολόγηση του λεξιλογίου της ελληνικής διαλέκτου των αρχαίων Μακεδόνων» στο: *Αρχαία Μακεδονία VI. Έκτο Διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 15-19 Οκτωβρίου 1996*, Θεσσαλονίκη 1999, 1135-1150.
- 2000: «Ετυμολογία λέξεων της ελληνικής διαλέκτου των αρχαίων Μακεδόνων», *Ελληνικά* 50, 31-106.